

ΕΛΠΙΔΑ Κ. ΒΟΓΛΗ

Επίκουρη Καθηγήτρια Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, ΤΙΕ, ΔΠΘ

Τι πρέπει να γνωρίζει ο ιστορικός για την επιστήμη και το επάγγελμά του;

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων.....	12
Κεφάλαιο 1: Τι είναι (ή τι δεν είναι) η ιστορία;	13
1.1. Για τη σημασία των όρων	14
1.1.1 Η ιστορία ως σχολικό μάθημα	16
1.1.2 Η ιστορία ως ψυχαγωγία.....	18
1.2 Η ιστορία είναι μία επιστήμη.....	19
1.2.1 Για τη χρησιμότητα της επιστημονικής γνώσης και τον ορισμό της νεότερης επιστήμης.....	20
1.2.2 Η αναγνώριση της ιστορικής επιστήμης.....	24
1.2.3. Η αμφισβήτηση και η υπεράσπιση της επιστημονικής ιστορίας	29
Βιβλιογραφία	40

Κεφάλαιο 1: Τι είναι (ή τι δεν είναι) η ιστορία;

Η ιστορία αναγνωρίστηκε ως επιστήμη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι νωρίτερα οι άνθρωποι δεν ενδιαφέρονταν για το παρελθόν ή ότι δεν υπήρχαν ιστορικοί πριν ιδρυθούν ιστορικά τμήματα στα διάφορα πανεπιστήμια της Ευρώπης και του υπόλοιπου κόσμου. Άλλωστε, ως «πατέρες» της ιστορίας αναφέρονται συνήθως ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης, οι *ιστορίες* των οποίων θεωρούνται, κατά κοινή ομολογία, τα κλασικά πρότυπα της δυτικής ιστοριογραφίας, ενώ και οι μη δυτικές ιστοριογραφίες αντλούν τα δικά τους πρότυπα από την αρχαιότητα. Πώς μπορούμε, λοιπόν, να διακρίνουμε την επιστημονική ιστορία από τις ερασιτεχνικές μορφές της –που σίγουρα δεν εγκαταλείφθηκαν μετά τον 19^ο αιώνα; Τι ακριβώς θεραπεύει η ιστορία ως επιστήμη, πώς εργάζεται ο ιστορικός, ποιοι είναι οι στόχοι, αλλά και ποια είναι η χρησιμότητα της ιστορίας; Εν ολίγοις, πώς θα απαντούσαμε στα ερωτήματα τι είναι ή τι δεν είναι η ιστορία; Το παράδοξο μάλιστα είναι ότι ακόμη και οι μη ιστορικοί –οι φιλόστοιχοι ή ακόμη και αυτοί που θεωρούν τις ιστορικές μελέτες βαρετές– είναι πεπεισμένοι ότι γνωρίζουν «την ιστορία» και φυσικά το «τι είναι ιστορία». Αν αναλογιστούμε επίσης ότι στην ελληνική γλώσσα χρησιμοποιούμε σχεδόν καθημερινά τον όρο «ιστορία» με διάφορες σημασίες, τότε κατανοούμε όχι μόνο ότι δεν ταυτίζεται με το όνομα μίας επιστήμης, αλλά επίσης ότι είναι αρκετά δύσκολο να περιγράψουμε τη σημασία του σε λίγες μόνο γραμμές. Με εφελτήριο τις παραπάνω σκέψεις, το κεφάλαιο αυτό αποτελεί μια γενική εισαγωγή του βιβλίου και έχει στόχο να προβληματίσει ιδίως τους νεαρούς απόφοιτους της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που επιθυμούν να γίνουν ιστορικοί, σχετικά με τις έως τώρα γνώσεις τους για την επιστήμη που έχουν επιλέξει.

Συγκεκριμένα, στην πρώτη ενότητα θα παρουσιάσουμε τις εννοιολογικές περιπέτειες του όρου «ιστορία» πριν επικεντρώσουμε την προσοχή μας στην ιστορία ως θεωρητικό και επιστημονικό κλάδο ή, με απλούστερα λόγια, ως οργανωμένη «απόπειρα ανασύνθεσης του παρελθόντος από τον ιστορικό» (Marwick, 1985: 12) –δηλαδή τον επιστήμονα και επαγγελματία ιστορικό. Εξάλλου, τόσο η επιστήμη όσο και ειδικότερα η ιστορική επιστήμη είναι όροι με σαφές περιεχόμενο και η εμπειρία αποδεικνύει ότι, όταν αδιαφορούμε για τη σημασία των όρων, συνήθως προσπαθούμε να καλύψουμε τη σύγχυσή ή την αδυναμία μας να απαντήσουμε επακριβώς σε ένα ερώτημα. Φυσικά, είναι αδύνατο ο αναγνώστης αυτού του κεφαλαίου να λύσει όλες τις απορίες του σχετικά με το τι είναι (ή δεν είναι) η ιστορία. Αλλά μετά τη μελέτη της πρώτης ενότητας θα κατανοήσει γιατί είναι δύσκολο να δοθεί σε λίγες γραμμές ή σελίδες ένας ορισμός της ιστορικής επιστήμης και επίσης ότι και ο ίδιος ακόμη έχει αποδεχθεί αρκετές συχνά επαναλαμβανόμενες απόψεις σχετικά με το τι υποτίθεται πως είναι η ιστορία. Επίσης, θα αναρωτηθεί γιατί σε διαφορετικές εποχές και διαφορετικές κοινωνίες αποδίδεται διαφορετικό περιεχόμενο στον όρο «ιστορία».

Η πιο σύντομη απάντηση πάντως στο ερώτημα *τι είναι ιστορία* είναι ότι πρόκειται για μια επιστήμη – ακόμη κι αν η επιστημονική ταυτότητά της αμφισβητήθηκε κατά καιρούς και εξακολουθεί να αμφισβητείται ακόμη και σήμερα. Στη δεύτερη ενότητα θα ξεκινήσουμε το «ταξίδι» μας στην εξέλιξη της ιστορικής επιστήμης από τα τέλη περίπου του 19^{ου} αιώνα –όταν δηλαδή οι ιστορικοί ήταν πια επαγγελματίες (με την έννοια ότι ασκώντας το επάγγελμά τους μπορούσαν να εξασφαλίζουν τα προς το ζην) και αναγνωρίζονταν ως επιστήμονες, αφού αρκετοί διέθεταν πια τίτλους σπουδών με ειδίκευση στην ιστορία, και κάποιοι κατείχαν έδρες σε ιστορικά τμήματα διάφορων πανεπιστημίων του κόσμου, στα οποία εγγράφονταν όλο και περισσότεροι φοιτητές. Με άλλα λόγια, η αφετηρία της ανάλυσής μας συμπίπτει με την πρώτη ακμαία φάση της ιστορικής επιστήμης, και, όπως κάθε ανάλυση που ξεκινά *in media res*, έχει στόχο να μας προσφέρει τα απαραίτητα εφόδια για να παρακολουθήσουμε με μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αλλά και να κατανοήσουμε σε βάθος τις προηγούμενες φάσεις της εξέλιξης της επιστήμης μας. Οι απαντήσεις στα ερωτήματα που τίθενται στο κεφάλαιο αυτό, θα δοθούν σταδιακά στα επόμενα κεφάλαια, που στην ουσία θα αναλύουν σε βάθος τις διάφορες εξελίξεις

που περιγράφονται συνοπτικά (για να προσφέρουν έναν «οδηγό» προβληματισμού και μελέτης) στην ενότητα που εστιάζει στην αμφισβήτηση και την αναγνώριση της ιστορίας ως επιστήμης.

1.1. Για τη σημασία των όρων

Είτε το έχουμε προσέξει είτε όχι, χρησιμοποιούμε πολύ συχνά τον όρο *ιστορία* με πολλές σημασίες, ειδικά μάλιστα σε μια σειρά συχνά επαναλαμβανόμενων φράσεων, με τις οποίες είμαστε τόσο εξοικειωμένοι, ώστε συνήθως εστιάζουμε την προσοχή μας στο ευρύτερο νόημα που αποκτούν αυτές οι φράσεις, παρά στην ερμηνεία του όρου *ιστορία*. Ακούμε, για παράδειγμα, ιδίως σε περιόδους κρίσης, από δημοσιογράφους, πολιτικούς, ανθρώπους του θεάματος ή άλλους επιφανείς, που αποκτούν βήμα λόγου στα παράθυρα των καθημερινών τηλεοπτικών εκπομπών και δελτίων ειδήσεων, ότι *η ιστορία επαναλαμβάνεται*. Στη φράση αυτή ο όρος *ιστορία* ταυτίζεται με το παρελθόν και όχι με την καταγραφή ή την απόπειρα ανασύνθεσης και μελέτης του παρελθόντος από τον επιστήμονα ιστορικό. Η ιστορία (ακόμη και με την έννοια ενός αδιάρρηκτου συνόλου γεγονότων) δεν επαναλαμβάνεται. Για παράδειγμα, πόλεμοι γίνονταν σε όλες τις εποχές. Αλλά ένας συγκεκριμένος πόλεμος –ο Κριμαϊκός ή ο γαλλοπρωσικός, ο Πρώτος ή ο Δεύτερος Παγκόσμιος– είναι αδύνατο να επαναληφθεί. Είναι πιθανό ότι μια τόσο απλουστευτική φράση, όπως το *η ιστορία επαναλαμβάνεται*, χρησιμοποιείται προκειμένου να στηρίξει σκέψεις, αντιλήψεις ή ακόμη και απογοητεύσεις που σχετίζονται με το παρόν μιας κοινωνίας, η οποία στρέφεται για τους δικούς της λόγους στη μελέτη του παρελθόντος. Ίσως, όμως, η ίδια φράση αποτυπώνει και τις αντιλήψεις των κοινωνιών για το παρελθόν τους ή αυτό που οι ίδιες ορίζουν ή προσδοκούν ως χρησιμότητα της ιστορίας: π.χ. τη διδασχία, τη νουθεσία, τον παραδειγματισμό ή ακόμη και την εξεύρεση μιας «μαγικής λύσης» για σύγχρονα προβλήματα. Είναι πράγματι η ιστορία μια «δεξαμενή παραδειγμάτων» και συνάμα μια επιστήμη που έχει τη μαγική ικανότητα συνεχόμενων και πολλαπλών μεταμορφώσεων; Προφανώς, όχι (Noiriel, 2005: 20-22).

Πολύ συχνά αναφέρεται επίσης στις καθημερινές συζητήσεις μας ότι *ο κάθε άνθρωπος έχει την ιστορία του*. Αλλά και στην περίπτωση αυτή, η ιστορία ταυτίζεται με το παρελθόν και φαίνεται μάλιστα πως συνδέεται στενά με τα προσωπικά βιώματα ή τη μνήμη των ανθρώπων και των ομάδων, παρά με την επιστήμη της ιστορίας. Μπορεί πάλι να υποστηριχθεί ότι η ίδια φράση απηχεί και την ανάγκη ή σωστότερα τον διακαή πόθο του ανθρώπου να κατανοήσει την αξία του παρελθόντος, για να προσδιορίσει τη σχέση του με τον χρόνο, ειδικά όταν αναλογίζεται ότι ο κύκλος της ανθρώπινης ζωής είναι περιορισμένος και ασύγκριτα μικρότερος από τη διάρκεια της «ζωής» των εθνών, των λαών, των κοινωνιών και των κρατών –όλων αυτών των συλλογικών ουσιαστικών που απαρτίζονται μεν από πολλά μέλη, αλλά είναι αδύνατο να διαιρεθούν στα συστατικά τους (στα μέλη τους) και χρησιμοποιούνται τόσο συχνά στον προφορικό αλλά και στον γραπτό λόγο, για να παραγάγουν ή να επιβεβαιώσουν υποτιθέμενες, γενικές και αδιαμφισβήτητες αλήθειες. Κάθε απόπειρα του ανθρώπου να ερμηνεύσει τη σχέση του με τον χρόνο μοιάζει με μια διανοητική περιπέτεια, που αναπόφευκτα τον στρέφει και προς την ιστορία, σαν να τον ωθεί να ορίσει και να κατανοήσει τη σχέση του και με αυτήν –ίσως γιατί κι ο ίδιος επιθυμεί να μη λησμονηθεί στην πορεία του χρόνου. Μια από τις πιο αποκαλυπτικές αποτυπώσεις αυτής της διανοητικής περιπέτειας, μπορεί να αναζητηθεί στους στίχους γνωστού ελληνικού τραγουδιού της δεκαετίας του 1970: «μη μας περιφρονάς, γράψε βρε ιστορία δυο λόγια και για μας», σημείωνε η στιχουργός, αξιώνοντας από την ιστορία –δηλαδή από τους ιστορικούς– να μη λησμονούν «τους ταπεινούς και τους ανώνυμους της πλάσης», οι οποίοι συνήθως αποτελούν «σκαλί [...] για τους τρανούς» και παραμένουν απλοί «θεατές» –και όχι πρωταγωνιστές– «στις παρελάσεις». Ο προβληματισμός της στιχουργού κορυφώνεται με τη διανομή των ρόλων κατά τη σταδιακή μεταμόρφωση του ανθρώπινου παρόντος –που εδώ ταυτίζεται με τη διάρκεια της ανθρώπινης ζωής– σε ιστορικό παρελθόν: «Αν δεν υπήρχαμε εμείς, πώς θα ξεχωρίζαν οι άλλοι; Αν δεν υπήρχαν οι μικροί, πώς θα υπήρχαν οι μεγάλοι; [...] Για μας δεν νοιάζεται κανείς

[...] μας ξέρουν πέντε συγγενείς, η μάνα μας και οι γειτόνοι». ¹ Οι στίχοι ενός τραγουδιού, η ποίηση και γενικότερα η τέχνη προσφέρουν στον ιστορικό έναν καθρέφτη στον οποίο μπορεί να δει αρκετά καθαρά –και με λίγες μόνο παραμορφώσεις– τον τρόπο με τον οποίο έχουν αφομοιωθεί από τους πολλούς οι κρατούσες αντιλήψεις. Η ταύτιση της ιστορίας με την περιγραφή της δράσης των *λίγων*, *ισχυρών* και *μεγάλων* και η καταλυτική επιρροή των αποφάσεών τους στη ζωή των πολλών, *ασήμαντων*, *μικρών* και *ταπεινών*, συγκαταλέγονται στις ελκυστικότερες αντιλήψεις που αναπαράγονται με επιτυχία και συνδέονται μάλιστα στενά με την εξέλιξη της ιστορικής επιστήμης.

Χωρίς αμφιβολία, στόχος και υποχρέωση της σύγχρονης ιστορικής επιστήμης δεν είναι να αφιερώνεται στους λίγους επιλεγμένους ήρωες ή και να τους εξυμνεί, περιφρονώντας τους πολλούς και *ασήμαντους*· αλλά ας μη βιαστούμε να τεκμηριώσουμε αυτήν την άποψη. Τα επιχειρήματά μας θα αναδεικνύονται σταδιακά, καθώς θα εξετάζουμε την ιστορία της ιστοριογραφίας στα επόμενα κεφάλαια του βιβλίου. Στο σημείο αυτό είναι χρήσιμο να θέσουμε ερωτήματα και να εμπλουτίσουμε το πεδίο των προβληματισμών μας σχετικά με μια επιστήμη, της οποίας η επιστημονική ταυτότητα φαίνεται τόσο περίπλοκη, ώστε θεωρείται μη προσδιορίσιμη (ή και αμφισβητήσιμη), πρώτα απ' όλα, εξαιτίας της επίδρασης που ασκεί σε κάθε κοινωνία και κάθε εποχή, και κατά δεύτερο λόγο, εξαιτίας των αξιώσεων και απαιτήσεων που τροφοδοτεί η αλληλένδετη σχέση του υπό εξέταση υποκειμένου της (δηλαδή του ανθρώπου και των κοινωνιών στην πορεία του χρόνου) και της κάθε κοινωνίας που παράγει και παράλληλα καθίσταται αποδέκτης των ερευνητικών πορισμάτων του επιστήμονα ιστορικού.

Στη βάση αυτής της περίπλοκης σχέσης έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς και πολλές άλλες «φράσεις», που επίσης έχουν αποκτήσει την ισχύ αξιώματος, σαν να εκφράζουν δηλαδή γενικές αλήθειες, τις οποίες όλοι σχεδόν αποδέχονται, αλλά χωρίς να τις ελέγχουν. Στον πίνακα 1 σημειώνονται αρκετές τέτοιες «αξιωματικές αλήθειες», στις οποίες πρωταγωνιστεί ο όρος «ιστορία», και επιχειρείται η εξήγηση της σημασίας που προσλαμβάνει σε έκαστη εξ αυτών. Θα ήταν σίγουρα καλή άσκηση να μελετήσει κανείς αυτόν τον πίνακα, να προβληματιστεί και, ενδεχομένως, να προσπαθήσει να τον συμπληρώσει. Στις δύο παρακάτω ενότητες θα εξηγήσουμε γιατί, πριν ξεκινήσουμε την περιήγησή μας στην επιστήμη της ιστορίας, είναι απαραίτητο να λησμονήσουμε τις «ιστορίες» με τις οποίες είμαστε εξοικειωμένοι από τα παιδικά μας χρόνια, την ιστορία δηλαδή ως μάθημα των κρατικών εκπαιδευτικών συστημάτων και την ψυχαγωγική ιστορία που αναπαράγουν ο κινηματογράφος, τα ντοκιμαντέρ και η λογοτεχνία.

... συχνά επαναλαμβανόμενες φράσεις	... όπου ο όρος ιστορία σημαίνει
1. αν θέλεις να μάθεις ιστορία, παρακολούθησε τις εκπομπές [τα ντοκιμαντέρ] του X καναλιού	αφήγηση και παρουσίαση των γεγονότων του παρελθόντος. Στο (1) η ιστορία φαίνεται να ταυτίζεται με ένα σύνολο γεγονότων· στο (2) με την καθιερωμένη, την επίσημη ή και στρατευμένη αφήγηση· στο (3) με τη μη-επιστημονική ή εκλαϊκευμένη ιστορία, ακόμη και με το ιστορικό μυθιστόρημα· ενώ στο (4) μπορεί να ταυτίζεται και με το σχολικό μάθημα, όπως και στο (5). Αξίζει να σημειωθεί ότι στις αρχικές τάξεις της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο μάθημα της ιστορίας διδάσκεται μυθολογία.
2. την ιστορία γράφουν πάντα οι νικητές	
3. του αρέσει η ιστορία, την προτιμά ακόμη και από το ποδόσφαιρο	
4. η ιστορία έχει ήρωες, γεγονότα κ.ά. και πολλές ημερομηνίες	
5. έχουμε ιστορία κάθε Τρίτη και κάθε Παρασκευή	
6. τι σπουδάζει ο γιος/η κόρη σου στο πανεπιστήμιο; Ααα ιστορία, τότε θα διοριστεί;	(6) μάθημα του σχολείου. Ο ιστορικός είναι αποκλειστικά δάσκαλος.
7. το έθνος μας έχει ιστορία	(7) παρελθόν. Εδώ μπορεί να εννοείται και σπουδαία ιστο-

¹ Οι στίχοι προέρχονται από το τραγούδι του Κώστα Χατζή, «Εμείς οι ταπεινοί», από τον δίσκο «Θυμηθείτε μαζί μου», που ηχογραφήθηκε στη μπουάτ «Σκορπιός», στην παράσταση της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1978, και ανήκουν στην ποιήτρια και στιχουργό Σώτια Τσώτου (1942-2011).

8. πρέπει να μάθουμε την ιστορία μας 9. πρέπει να διδασκόμαστε την ιστορία 10. πρέπει να διδασκόμαστε από την ιστορία 11. η ιστορία δεν είναι έργο μόνον των μεγάλων ανδρών 12. ποιες εξελίξεις καθορίζουν την πορεία της ιστορίας, οι οικονομικές ή οι πολιτικές; 13. αν μάθεις την ιστορία αυτού του ανθρώπου, θα εντυπωσιαστείς! 14. εγώ την έζησα την ιστορία, τι μου λένε τώρα! 15. να σου πω τι έμαθα, μεγάλη ιστορία!	ρία [ή αξιομνημόνευτες ρίζες] (8) παρελθόν: σύνολο γεγονότων αλλά και καταγεγραμμένη ιστορία, συνήθως με συγκεκριμένο τρόπο (9) παρελθόν: περιγραφή και ανασύνθεση του παρελθόντος (ενδεχομένως από την αρχή της δημιουργίας του κόσμου) (10) παρελθόν αλλά δεξαμενή παραδειγμάτων, χρήσιμων για το παρόν (11)-(15) παρελθόν, γεγονότα, περιπέτειες
16. η γιαγιά και ο παππούς πάντα μας έλεγαν ιστορίες από τον τόπο τους	(16) αφήγηση εμπειριών, γεγονότων, μύθων κ.ά.

Πίνακας 1.1. Για τη σημασία του όρου «ιστορία».

Η ιδέα για τη δημιουργία αυτού του πίνακα προέρχεται από το βιβλίο του Marwick (1985: 11-13), όπου προτείνεται μία άσκηση για την εξήγηση του όρου «ιστορία» σε διάφορες φράσεις του καθημερινού λόγου. Στον πίνακα αυτό, ωστόσο, δεν περιοριζόμαστε, όπως ο Μάργουικ, στη διάκριση της ιστορίας ως «παρελθόν», «γενικότερη προσπάθεια του ανθρώπου να ανασυνθέσει/εξηγήσει το παρελθόν» ή ως «επιστημονικό κλάδο», αλλά επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε τις περαιτέρω σημασίες που είναι πιθανό να αποκτά ο όρος.

1.1.1 Η ιστορία ως σχολικό μάθημα

Ας ξεκινήσουμε αυτήν την ενότητα αναλύοντας την ταύτιση της ιστορίας με το σχολικό μάθημα, στο πλαίσιο του οποίου *μαθαίνουμε* την ιστορία με σαφή και απόλυτο τρόπο. Από παιδιά δηλαδή απομνημονεύουμε εκτός από ημερομηνίες και ονόματα, τα αίτια του τάδε φαινομένου ή τις συνέπειες του άλλου, σαν να διαχωρίζονται τα αίτια και οι συνέπειες από τα ευρύτερα συμφραζόμενά τους, σαν να ξεκινούν σχεδόν ξεκάθαρα την τάδε στιγμή και να ολοκληρώνονται σε κάποια άλλη, και σαν να «καλύπτουν» με τον ίδιο ακριβώς τρόπο όλες τις κοινωνίες, όλα τα κράτη, αλλά και όλες ανεξαιρέτως τις ομάδες ή τους ανθρώπους μιας κοινωνίας σε μια δεδομένη εποχή. Συνήθως μάλιστα συγκρατούμε στο μυαλό μας και την ερμηνεία που προβάλλεται στα εγχειρίδιά μας: π.χ. το τάδε καθεστώς υπήρξε φιλελεύθερο και το άλλο συντηρητικό. Ούτε καν αναλογιζόμαστε ότι τα αίτια ή οι συνέπειες ενός φαινομένου δεν εγείρουν *τείχους* στο ιστορικό γίνεσθαι ή ότι το περιεχόμενο των όρων φιλελεύθερος και συντηρητικός αποκτά καταφανώς διαφορετικό περιεχόμενο στις κοινωνίες του 19^{ου} και σε αυτές του 20^{ου} ή του 21^{ου} αιώνα, με αποτέλεσμα και ο προσδιορισμός τους να απαιτεί την ενδελεχή εξέταση των παράλληλων πολιτικών εξελίξεων στην Ευρώπη και τον ευρύτερο προηγμένο (ή μη προηγμένο) κόσμο μιας δεδομένης εποχής.

Αλλά αυτές οι παρατηρήσεις δεν είναι απαραίτητα σημαντικές στο πλαίσιο του σχολικού μαθήματος που μάλλον έχει στόχο να μας μάθει να αποδεχόμαστε –χωρίς να αμφισβητούμε– τους χαρακτηρισμούς και τις διαπιστώσεις της ιστορίας ή σωστότερα κάποιων ιστορικών –σαν να είναι δηλαδή η ιστορία η επιστήμη που κρίνει τα πρόσωπα του παρελθόντος και ο ιστορικός να αναδεικνύεται σε κριτή ή δικαστή. Ο «καλός» μαθητής μάλιστα –που λαμβάνει δηλαδή τον βαθμό «άριστα»– είναι αυτός που μπορεί να «καταχωρεί» φωτογραφικά (και φυσικά προσωρινά) στη μνήμη του τις σελίδες του εγχειριδίου του. Φυσικά, αυτή η σχέση του

μαθητή με το σχολικό μάθημα της ιστορίας –αν και δεν θα μας απασχολήσει περισσότερο στο βιβλίο αυτό²– δεν αναπτύσσεται μόνο στο ελληνικό σχολείο και δεν αποτελεί ζήτημα που αφορά αποκλειστικά ένα μόνο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Για παράδειγμα, στον συλλογικό τόμο που εκδόθηκε το 1998 από τους καθηγητές του Πανεπιστημίου του Sussex που συμμετείχαν στη διδασκαλία του μαθήματος «οι διενέξεις των ιστορικών», παρουσιάζονται πολλοί παρόμοιοι προβληματισμοί για τις απόψεις των πρωτοετών φοιτητών σχετικά με την ιστορία (Lamont, 1998). Με άλλα λόγια η σχέση που αποκτούμε στα παιδικά μας χρόνια με το σχολικό μάθημα της ιστορίας, αποτελεί μια «κακή» κληρονομιά: είναι η πρώτη επαφή μας με την επιστήμη μας, η οποία χαράσσει στο μυαλό μας μια συγκεκριμένη αντίληψη για την ιστορία. Κανείς ενήλικος δηλαδή δεν ισχυρίζεται ότι γνωρίζει μαθηματικά, επειδή έχει μάθει την προπαίδια, αλλά οι περισσότεροι μετά από την επαφή τους με την «απόλυτη» και «σαφή» ιστορία του σχολείου, έχουν την πεποίθηση ότι γνωρίζουν «ιστορία»: προφανώς *το τι έγινε στο παρελθόν*. Πολλές φορές μάλιστα υποστηρίζουν ευθαρσώς ότι γνωρίζουν την *απόλυτη αλήθεια* για το τάδε γεγονός ή για κάποιον πόλεμο. Σε ποιον βαθμό, όμως, μπορούμε να πλησιάσουμε την «αλήθεια» του παρελθόντος; Όπως θα δούμε στα κεφάλαια 2 και 3, με βάση τα στοιχεία που μπορούμε να αντλήσουμε από τις ιστορικές πηγές, η «κατάκτηση» αυτής της πολυπόθητης «αλήθειας» είναι ανατίρητα στόχος ουτοπικός.

Από το σχολικό μάθημα επίσης κληρονομούμε μια πρόσθετη «βεβαιότητα»: πιστεύουμε ότι ο ρόλος της ιστορίας είναι να διδάσκει τους λαούς τα επιτεύγματα και τα «λάθη» του παρελθόντος. Ιδίως εάν αυτός ο λαός διαθέτει «σπουδαία ιστορία» (ό,τι κι αν σημαίνει αυτό) η γνώση αυτής της ιστορίας του εγγράφεται αναπόδραστα στις υποχρεώσεις του: κάθε λαός δηλαδή οφείλει να γνωρίζει την εθνική ιστορία του, αφού μέσω αυτής της γνώσης αποκτά ασφαλές πλεονέκτημα, όταν συγκρίνεται με άλλους λαούς, η ιστορία των οποίων είναι μικρότερης διάρκειας ή λιγότερο σημαντική. Δεν έχει σημασία τι είδους πλεονέκτημα αποκτά ένας λαός ή ένα κράτος που διαθέτει «σπουδαία» και «συνεχή» ιστορία. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι τα μέλη του αισθάνονται υπερηφάνεια για τους προγόνους τους, τις επιτυχίες τους και γενικότερα τη «σπουδαία» ή και «συνεχή» ιστορία τους –επομένως, δεν είναι απαραίτητο να αναρωτιούνται τι ακριβώς γνωρίζουν και τι αγνοούν για την ιστορία τους. Ενίοτε μάλιστα η άγνοια αποδεικνύεται ευεργετική.

Είναι αυτονόητο, άλλωστε, ότι στο πλαίσιο της «διδασκτικής ιστορίας» του σχολείου επιλέγονται προς εξιστόρηση τα γεγονότα που διευκολύνουν την καλλιέργεια της εθνικής συλλογικής μνήμης και συνείδησης. Ως αποτέλεσμα, το ίδιο το γεγονός –για παράδειγμα ένας πόλεμος μεταξύ δύο γειτονικών κρατών– εμφανίζεται με διαφορετικό τρόπο στις «διδασκτικές ιστορίες» των δύο κρατών. Αυτή ακριβώς η «ειδική» παρουσίαση του παρελθόντος, στο πλαίσιο της «διδασκτικής ιστορίας» των σχολείων, αναιρεί την «αλήθεια» που υποτίθεται ότι κατακτούμε ως μαθητές: αλλά κι αυτό διαφεύγει την προσοχή μας. Αν υποθέσουμε πάλι ότι κάποια στιγμή συναντιούνται μερικοί ενήλικες που αποφοίτησαν από τα σχολεία δύο εχθρικών κρατών στο παρελθόν –του κράτους Α και του κράτους Β– και συζητούν για τις ιστορικές σχέσεις των πατρίδων τους, ποιος άραγε γνωρίζει την «αληθινή ιστορία» και ποιο από τα δύο κράτη διέδωσε στους πολίτες του την «ψευτική» (ή «παραχαραγμένη») ιστορία; Οι πρωταγωνιστές αυτής της φανταστικής συνομιλίας θα έχουν λησμονήσει εξαρχής τους ιστορικούς. Τελικά, είναι τα κράτη ή οι ιστορικοί που ανασυνθέτουν την ιστορία; Από την άλλη πλευρά, οι ιστορικοί που προσεγγίζουν το ιστορικό παρελθόν με σκοπό να επιτελέσουν το έργο τους ως επιστήμονες, θα πρέπει να ξεκινούν με εφιαλτήριο την παραδοχή ότι ανήκουν στο Α ή το Β κράτος ή ότι έχουν χρέος να στηρίζονται στις αρχές και τις μεθόδους της επιστήμης τους; Ας υποθέσουμε επίσης ότι στο κράτος Α κατοικεί μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων που ανήκει και διατηρεί εθνικούς ή άλλους δεσμούς με το κράτος Β (μια ομάδα που σήμερα την περιγράφουμε με τον όρο «μειονότητα»). Ποιο αποτέλεσμα θα έχει άραγε στη διάμρφωση των αντιλήψεων των μελών της η εκμάθηση της σχολικής ιστορίας του κράτους Α; Στο σημείο αυ-

² Τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί μια ιδιαίτερα πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με τους στόχους του μαθήματος της ιστορίας και τη διδασκαλία του στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση διάφορων χωρών. Βλ. ενδεικτικά Barton & Levstik, 2008 (όπου παρατίθεται αναλυτικότερη βιβλιογραφία).

τό δεν θα απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα· οι απαντήσεις μας θα δοθούν σταδιακά στη συνέχεια του βιβλίου. Εδώ είναι σκόπιμο να θέσουμε αυτά τα ερωτήματα και να αναλογιστούμε αν η συγγραφή της σχολικής ιστορίας ή γενικότερα μιας ιστορικής μελέτης μπορεί να επηρεάζεται σοβαρά από τους στόχους που πρόκειται να εξυπηρετήσει.

Τελικά, η γνώση της ιστορίας έχει διδακτική αξία; Η ιστορία μοιάζει να προσφέρει στους ανθρώπους έναν πολύτιμο «οδηγό» πολιτικής, κοινωνικής και ευρύτερα πολιτισμικής δράσης, με βάση τον οποίο μπορούν οι ίδιοι να αποκωδικοποιούν τις εξελίξεις στην πορεία του χρόνου και να εξετάζουν ή να ερμηνεύουν τις παρατηρούμενες αλλαγές. Από αυτήν την άποψη, η ιστορία πράγματι μας διδάσκει. Αλλά ένας τέτοιος «οδηγός» δεν είναι απαραίτητο να απευθύνεται αποκλειστικά στους πολίτες ενός μόνο κράτους ή στα μέλη ενός μόνο έθνους. Ήδη φάνηκε μάλιστα ότι στο σχολείο του δικού μας κράτους διδασκόμαστε μόνο τη δική μας εθνική ιστορία. Έτσι, αποκτούμε και την εντύπωση ότι εγείρονται «τείχη» και ανάμεσα στις ιστορίες των εθνικών κρατών, και ότι κάθε μια εξελίσσεται σχεδόν ανεξάρτητα, παρά το γεγονός ότι δέχεται θετικές επιδράσεις μέσω μεμονωμένων «πυλών» (π.χ. μέσω του εμπορίου) ή αρνητικές επιδράσεις μέσω των απροστάτευτων σημείων αυτών των «τειχών» (π.χ. μέσω των εξωτερικών πολιτικών παρεμβάσεων).

Όσοι αποφασίζουμε, λοιπόν, να σπουδάσουμε την επιστήμη της ιστορίας, κατά τη μετάβασή μας από το σχολείο στο πανεπιστήμιο, αναγκαζόμαστε να εξοικειωθούμε με μια διαφορετική και κάθε άλλο παρά «απόλυτη» ιστορία και έτσι να ξεκινήσουμε την προσωπική μας μετάβαση από τη μία «ιστορία» στην άλλη, στη βάση μιας σειράς αναπόδραστον παραδοχών, όπως:

- ότι η ιστορία είναι η λιγότερη απόλυτη από τις επιστήμες·
- ότι οι ιστορικοί διαφωνούν και είναι θεμιτό να διαφωνούν μεταξύ τους·
- ότι είναι ατέρμονος ο διάλογος για την ιστορία και ότι όλες οι απόψεις που διατυπώνονται στο πλαίσιο αυτού του διαλόγου επιδέχονται αμφισβήτηση, ενώ τα συμπεράσματα που εξάγονται είναι μόνο προσωρινά·
- ότι η ανταλλαγή ή και η σύγκρουση των απόψεων των ιστορικών αναδεικνύεται σε κινητήριο δύναμη για την εξέλιξη της ιστορικής επιστήμης και ότι κάθε μεταγενέστερος ιστορικός είναι αναγκασμένος –περισσότερο ίσως από άλλους επιστήμονες– να εντυπώσει στην ιστορία της επιστήμης του πριν προσεγγίσει το ιστορικό παρελθόν·
- ότι η ανασύνθεση των εξελίξεων του ιστορικού παρελθόντος προϋποθέτει εκτός των άλλων την κατανόηση ενός ευρύτερου πλαισίου που ξεπερνά τα εθνικά σύνορα και αποκτά, αν είναι εφικτό, ακόμη και παγκόσμιες διαστάσεις·
- και, τέλος, (με εφιαλτήριο την προσωπική μας μετάβαση από την ιστορία που νομίζαμε ότι γνωρίζαμε, στην επιστήμη της ιστορίας) ότι όλες οι εποχές είναι εποχές μεταβάσεων.

1.1.2 Η ιστορία ως ψυχαγωγία

Στην πραγματικότητα οι παραδοχές και οι προβληματισμοί που μας απασχόλησαν στην παραπάνω ενότητα, σκιαγραφούν μόνο την εισαγωγική μύηση του νεαρού ιστορικού στην επιστήμη του. Εξάλλου, πέρα από την κληρονομιά του σχολείου, όλοι σχεδόν οι πολίτες είμαστε εξοικειωμένοι και με τις «ιστορίες» που προβάλλουν ο κινηματογράφος και οι τηλεοπτικές σειρές ιστορικού περιεχομένου, τα ιστορικά μυθιστορήματα, ακόμη και τα ντοκιμαντέρ. Είναι αλήθεια μάλιστα ότι αυτές οι «ιστορίες», που είναι κατά κανόνα επιλεκτικές (δηλαδή απομονώνουν κάποια πρόσωπα, παρουσιάζουν συγκεκριμένες ιστορικές «σκηνές» και αποσιωπούν πολλές άλλες), είναι εξαιρετικά εντυπωσιακές, ενώ ταυτόχρονα μέσω της εικόνας και της μουσικής ή της λογοτεχνικής γοητείας (στην περίπτωση των ιστορικών μυθιστορημάτων) καθίστανται δημοφιλέστερες και παρουσιάζονται πειστικότερες από τη «βαρετή» και «περίπλοκη» ιστορία των επιστημόνων ιστορικών.

Η ιστορική αφήγηση μιας κινηματογραφικής ή τηλεοπτικής ταινίας έχει τη δυνατότητα να μεταφέρει στους θεατές της πληροφορίες που δεν μπορούν να διαψευστούν, επειδή οι ιστορικές πηγές δεν προσφέρουν επαρκείς πληροφορίες για την επιβεβαίωσή τους. Εξάλλου, ο δημιουργός μιας ταινίας, όπως και ο συγγραφέας ενός λογοτεχνικού έργου, δεν δεσμεύονται από τις ιστορικές πηγές. Συνήθως ξεκινούν το έργο τους επιλέγοντας γνωστά ιστορικά γεγονότα, αλλά μπορούν να παρεμβάλουν, όσο συχνά επιθυμούν, φανταστικές σκηνές που αφορούν, για παράδειγμα, την προσωπική ζωή κάποιων ηρώων τους. Έτσι, αφενός καλύπτουν περίτεχνα τα «κενά» του ιστορικού παρελθόντος (στα οποία θα αναφερθούμε αναλυτικά στα κεφάλαια 2 και 3), χωρίς να παραβιάζουν σοβαρά τις υποδείξεις του επαγγελματία ιστορικού που μπορεί να έχουν προσλάβει ως σύμβουλο ή ακόμη και ως σεναριογράφο τους και αφετέρου εμπλουτίζουν, έστω και φανταστικά, τις εικόνες αλλά και τις απόψεις του θεατή ή αναγνώστη τους σχετικά με ένα προβαλλόμενο κομμάτι του ιστορικού παρελθόντος. Ως αποτέλεσμα, έχουν τη δυνατότητα να πείθουν τον θεατή ή αναγνώστη τους ότι έχει γνωρίσει και κατανοήσει τα «ιστορικά γεγονότα» και ίσως ότι έχει ανακαλύψει την «αντικειμενική ιστορική αλήθεια». Τα ντοκιμαντέρ προβάλλουν και πάλι επιλεγμένες σκηνές του παρελθόντος: αυτές που επέλεξε να αποθανάτισει υπό δεδομένες συνθήκες ή ακολουθώντας εντολές ο άνθρωπος του παρελθόντος που βρισκόταν πίσω από τον φακό. Με τον συνδυασμό της εικόνας, της μουσικής και της αφήγησης τα ντοκιμαντέρ είναι πιθανό να εντυπωσιάζουν τον θεατή τους. Αν και δεν βασίζονται αποκλειστικά στη φαντασία των παραγωγών τους, αλλά κυρίως στις επιλογές τους, συνήθως «κατασκευάζουν» ένα εξίσου «ζωντανό» και ελκυστικό είδος ιστορίας –όπως οι σκηνοθέτες και οι λογοτέχνες– και ενισχύουν την πεποίθησή μας ότι μαθαίνουμε ιστορία. Αξίζει να μνημονεύσουμε εδώ και την «ιστορία» των δημοσιογράφων –την ιστορία που κατά κύριο λόγο επικαιροποιεί ή και ιδεολογικοποιεί το παρελθόν, προκειμένου να εξυπηρετηθούν στόχοι του παρόντος.

Πώς μπορούμε, λοιπόν, να γεφυρώσουμε το κενό κατά τη μετάβασή μας από την ιστορία με την οποία είμαστε εξοικειωμένοι μέσω του δημόσιου διάλογου, του σχολείου, του κινηματογράφου, της τηλεόρασης ή της λογοτεχνίας στην επιστημονική ιστορία; Η επίτευξη αυτού του στόχου είναι δύσκολη. Απαραίτητες προϋποθέσεις είναι να παραδεχθούμε την άγνοιά μας και να κατανοήσουμε ότι ούτε ο δημόσιος διάλογος ούτε η τέχνη παράγουν επιστημονική ιστορία: αντίθετα, χρησιμοποιούν τα πορίσματά της για τους δικούς τους στόχους. Στη συνέχεια, θα πρέπει να απαντήσουμε πολλά άλλα περίπλοκα ερωτήματα, τα οποία θα προσπαθήσουμε να βάλουμε σε μια λογική σειρά στο επόμενο κεφάλαιο.

1.2 Η ιστορία είναι μία επιστήμη

Ποιο περιεχόμενο αποδίδουμε συνήθως στον όρο *επιστήμη*; Η *επιστήμη* ορίζεται με ένα και μοναδικό τρόπο σε όλες τις εποχές; Υπάρχουν σαφή κριτήρια με βάση τα οποία κάποιοι γνωστικοί κλάδοι κατατάσσονται στην κατηγορία των επιστημών και άλλοι σε διαφορετική κατηγορία και ποιοι είναι τελικά οι αρμόδιοι για μια τέτοια ταξινόμηση; Χρησιμοποιούνταν δηλαδή στον 16^ο ή στον 17^ο αιώνα ή και νωρίτερα οι όροι *επιστήμη* και *επιστήμονας* με τη σημασία που αποκτούν στη σύγχρονη εποχή; Ήταν άραγε τότε οι επιστήμες τόσες όσες είναι σήμερα και τι εννοούμε, όταν υποστηρίζουμε ότι η ιστορία μιας συγκεκριμένης επιστήμης ξεκινά στον τάδε αιώνα; Αλήθεια πώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε το γνωστό επεισόδιο της δίκης του Γαλιλαίου από την Ιερά Εξέταση, ενός επιστήμονα δηλαδή που ανακοίνωσε την επιστημονική ανακάλυψή του –ότι η γη κινείται γύρω από τον ήλιο; Από την άλλη πλευρά τι σήμαινε η αναγνώριση της ιστορίας ως επιστήμης; Μέσω ποιων διεργασιών ή συνθηκών συντελέστηκε και τι ακριβώς συνεπαγόταν;

Όποιος επιθυμεί να κατανοήσει την ιστορία μιας συγκεκριμένης επιστήμης, είναι μάλλον απαραίτητο να ξεκινήσει τη μελέτη του από την ιστορία γενικά της επιστήμης: από τη σταδιακή αναμόρφωση δηλαδή του πολιτικού, κοινωνικού και ιδεολογικού περιβάλλοντος, που οδήγησε ή έστω επέτρεψε τον πολλαπλασιασμό των αναγνωρισμένων (και θεσμοθετημένων) επιστημών. Θα πρέπει επίσης να λάβει υπόψη του ότι αυτό που

ορίζεται σε κάθε εποχή ως «επιστημονισμός» αντικατοπτρίζει τις κρατούσες αντιλήψεις της, όσον αφορά την ικανότητα του επιστημονικού λόγου να θεμελιώνει τη γνώση ή από μια διαφορετική οπτική γωνία, αποκαλύπτει τον εκάστοτε επικρατέστερο κώδικα αρχών αλλά και τις πρακτικές ανάγκες, που σε συνδυασμό με συγκεκριμένες πολιτικές επιδιώξεις επέτρεψαν υπό δεδομένες συνθήκες να γίνει αποδεκτή κάποια στιγμή η ωφελιμότητα της γνώσης, την οποία παράγει ο κλάδος που τον ενδιαφέρει.

1.2.1 Για τη χρησιμότητα της επιστημονικής γνώσης και τον ορισμό της νεότερης επιστήμης

Αυτό που συνήθως αποκαλούμε επιστήμη, μας εξηγεί ο γνωστός ανθρωπολόγος των επιστημών Μπρυνό Λατούρ (Bruno Latour, 1947-) (1988: 214), είναι ένα σύνολο φαινομένων ή και δραστηριοτήτων που επιλέγεται από ένα τεράστιο και ετερόκλητο πλήθος αντίστοιχων συνόλων. Μια επιστήμη δηλαδή υπάρχει, όπως υπάρχουν οι εθνικές γλώσσες και ο σύγχρονος κόσμος, πριν από την παρέμβαση αυτών που έχουν τη δυνατότητα να κάνουν την επιλογή, όπως προσέθετε ο ίδιος. Αλλά ποιοι έχουν τη δυνατότητα να προβούν σε αυτήν την επιλογή; Κατά την εξέλιξη των επιστημών μετά τον 17ο αιώνα και τη λεγόμενη Επιστημονική Επανάσταση, παρατηρούμε ότι αυτοί που ανέλαβαν πρωταγωνιστικούς ρόλους στην εν λόγω διαδικασία ήταν οι κοινωνικά επιφανείς και πολιτικά ισχυροί.

Ο Μπρυνό Λατούρ, πολυγραφότατος φιλόσοφος και ανθρωπολόγος, καθηγητής στο Παρίσι και περιστασιακά στο Λονδίνο, γεννήθηκε το 1947 και ειδικεύεται στη Φιλοσοφία, την Ιστορία, την Κοινωνιολογία και την Ανθρωπολογία της Επιστήμης. Ανάμεσα στις γνωστότερες μελέτες του ξεχωρίζουν η πραγματεία του *We have never Been Modern* (Harvard University Press, 1993), τα δοκίμια του στο βιβλίο *Pandora's Hope: Essays in the Reality of Science Studies* (Harvard University Press, 1999), όπου διερευνά τις συνέπειες των «επιστημονικών πολέμων», καθώς επίσης οι πρώτες μελέτες του *Laboratory Live: The Construction of Scientific Facts* (Princeton University Press, 1986), *Science in Action* (Harvard University Press, 1988) και *The Pasteurization of France* (Harvard University Press, 1988).

Αρχικά επρόκειτο για δούκες ή βαρόνους, μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν, για παράδειγμα, ο μεγάλος δούκας της Τοσκάνης Κόζιμο Β΄ των Μεδίκων, που κολακεύτηκε από τις αφιερώσεις των έργων του Γαλιλαίου (1564-1662) στην οικογένειά του και το 1610 τον προσέλαβε στην αυλή του, φροντίζοντας παράλληλα για τον διορισμό του σε έδρα καθηγητή της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Πίζας. Αρκετοί άλλοι εύποροι και διακεκριμένοι άνδρες στις τοπικές κοινωνίες τους ενδιαφέρονταν επίσης για τις νέες γνώσεις ή απλώς επιθυμούσαν να ενισχύσουν το κύρος τους, προσκαλώντας διάσημους μορφωμένους στις αυλές ή τα σπίτια τους. Φυσικά, τη μεγαλύτερη δύναμη κατείχαν οι βασιλιάδες, συνήθως οι φωτισμένοι και προοδευτικοί, ενώ στη συνέχεια του 19^{ου} αιώνα τη σκυτάλη στη διαδικασία αυτής της επιλογής έλαβαν οι αιρετοί κυβερνώντες, αρχικά των προηγμένων και ευημερούντων κρατών και κατόπιν των λιγότερο αναπτυγμένων. Η παρέμβασή τους ήταν ο καθοριστικός παράγοντας για τη χρηματοδότηση των γνωστικών κλάδων που πετύχαιναν τώρα την «ανάρρησή» τους σε νέους «θρόνους», δίπλα σε εκείνους που κατείχαν οι παλιές επιστήμες. Από τη στιγμή της «ενθρόνισής» τους, όπως τόνιζε ο Λατούρ (1988: 214), όσοι συνήθιζαν να «αυτοαποκαλούνται “επιστήμονες”» –όρος που επινοήθηκε από έναν βρετανό πολυμαθή επιστήμονα και φιλόσοφο το 1837 (Bowler & Morus, 2014: 4-5)³– ήταν λογικό να «ισχυρίζονται ότι τα εργαστήρια, οι βιβλιοθήκες, οι συναντήσεις, οι πα-

³ Ο Βρετανός που επινόησε τον όρο *επιστήμονας* ήταν ο Ουίλιαμ Χιούελ (William Whewell, 1794-1866), στη μελέτη του *History of the Inductive Sciences (Ιστορία των Επαγωγικών Επιστημών)*. Ο Χιούελ, που συνέγραψε μελέτες για ένα ευρύ φάσμα αντικειμένων, όπως τη γεωλογία, την ορυκτολογία, τη μηχανική και την αστρονομία αλλά και την πολιτική επι-

ρατηρήσεις πεδίου, τα όργανα και τα κείμενα είναι μόνο οι τρόποι και τα μέσα που διαθέτουν για να φέρουν στην επιφάνεια την αλήθεια». Αυτό όμως που έχει ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι ότι έκτοτε οι ίδιοι δεν σταματούσαν «να κατασκευάζουν εργαστήρια, βιβλιοθήκες και όργανα». Είναι φανερό ότι γνώριζαν πως χωρίς αυτόν τον υποδεέστερο, με θεωρητικούς όρους, υλικό εξοπλισμό ήταν εύκολο να βρεθούν και πάλι στην αφάνεια· ήταν δηλαδή σαν να «προσέχουν να μη σκοτώσουν τη χήνα που κάνει τα χρυσά αυγά», κατά το σχόλιο του Λατούρ (1988: 214).

Με απλά λόγια, αυτή ήταν η ιστορική διαδρομή που ακολούθησαν τόσο οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες όσο και οι φυσικές και, οι λεγόμενες σήμερα, θετικές επιστήμες, αφού και η δική τους εξέλιξη ορίστηκε από την προθυμία και τη βούληση των εκάστοτε πολιτικών και κυβερνητικών ελίτ, που είχαν τη δυνατότητα να επιλέγουν και να στηρίζουν την ανάπτυξη μεμονωμένων επιστημών στις τοπικές περιφέρειες της δικαιοδοσίας τους ή γενικότερα στις επικράτειες των κρατών τους. Ωστόσο, για όλες σχεδόν τις επιστήμες η διαδικασία αυτή υπήρξε αργή και ίσως δύσκολη, διότι οι αντιλήψεις για τη σημασία της επιστήμης δεν γεννώνται ούτε μεταβάλλονται διά μαγείας μετά από μια επιστημονική ανακάλυψη ή τη λήψη της απόφασης ενός άρχοντα. Μέχρι τον 18^ο αιώνα, όπως επισημαίνουν οι επιμελητές του τόμου της *Ιστορίας των Επιστημών του Κέιμπριτζ για την Πρώιμη Νεότερη Εποχή* (την περίοδο δηλαδή 1490-1730), μπορούμε να χρησιμοποιούμε τον όρο «επιστήμη» μόνο συμβατικά· συνήθως για να περιγράψουμε με κατανοητό τρόπο τους γνωστικούς τομείς που αναδείχθηκαν τότε και θεωρούνται σήμερα επιστήμες. Με άλλα λόγια, η σύγχρονη κατηγορία των επιστημών δεν είχε την αντίστοιχή της πριν από τον 18^ο αιώνα και, αν θα θέλαμε να αναζητήσουμε τη «βασιλίσα των επιστημών» (με αυτή τη συμβατική σημασία του όρου), προφανώς θα έπρεπε να στραφούμε στη θεολογία. Αντίθετα, όλοι οι γνωστικοί κλάδοι που στηρίζονταν στην εμπειρική παρατήρηση, ακόμη και η θεραπευτική ιατρική, αποκλείονταν από τις επιστήμες. Στη φυσική φιλοσοφία, για παράδειγμα, εντασσόταν η μελέτη ακόμη και της κινητικής, της μετεωρολογίας, της ορυκτολογίας, της εξέλιξης των φυτών και των ζώων ακόμη και των ανθρώπων, ενώ στις σημαντικότερες βιβλιοθήκες της εποχής, στην κατηγορία «ιατρική» μπορούσε κανείς να βρει βιβλία ανατομίας, χειρουργικής, φαρμακευτικής και χημείας και στην κατηγορία «μαθηματικά» μελέτες αστρονομίας, αστρολογίας, αρχιτεκτονικής και άλλες (Park & Daston, 2006: 1-3).

Δεν πρέπει, λοιπόν, να μας προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι άνθρωποι των επιστημών τον 16^ο αιώνα ή αυτοί που πρωταγωνίστησαν στη λεγόμενη Επιστημονική Επανάσταση (βλ. κεφάλαιο 5) και θεωρούνται σήμερα «πατέρες» της νεότερης επιστήμης, είχαν ποικίλες δραστηριότητες και πολλοί από αυτούς είχαν ειδικευτεί στα πανεπιστήμια της Ευρώπης σε αντικείμενα που δεν είχαν σχέση με τα μεταγενέστερα ενδιαφέροντά τους και τις ανακαλύψεις τους για τις οποίες έμειναν γνωστοί. Ο Ουίλιαμ Γκίλμπερτ (William Gilbert, 1544-1603), συγγραφέας της πρώτης αναλυτικής μελέτης του μαγνητισμού (1600), είχε σπουδάσει ιατρική και ο αστρονόμος Γιόχαν Κέπλερ (Johannes Kepler, 1571-1630) θεολογία. Ο Κοπέρνικος πάλι είχε σπουδάσει ιατρική και δίκαιο, ενώ ο Νεύτωνας (Isaac Newton, 1642-1727), πέρα από το έργο του που τον συνδέει με τη νεότερη επιστήμη, μελετούσε με πάθος τα ιερά κείμενα. Για τους περισσότερους άνδρες, αφού οι γυναίκες αποκλείονταν από την επιστήμη, οι πανεπιστημιακές σπουδές ήταν ένα στάδιο προετοιμασίας για την ανάληψη ρόλων στην κοινωνική ζωή (Sharin, 2006: 183). Έτσι, ένας από τους μαθηματικούς που σήμερα θεωρείται κορυφαίος εκπρόσωπος της επιστήμης του, μπορεί να είχε πτυχίο θεολογίας (όπως ο John Wallis, 1616-1703) ή νομικής (όπως ο Pierre de Fermat, 1601-1665)· ήταν πιθανό οι μελέτες του να εστιάζονται όχι μόνο στην άλγεβρα αλλά σε ένα ευρύ φάσμα γνωστικών αντικειμένων, π.χ. στην αστρονομία, την ιατρική, τη φιλοσοφία (όπως το έργο του Girolamo Cardano, 1501-1576) ή ακόμη και σε θεολογικά ζητήματα (όπως το έργο του

στήμη, τη θεολογία, το διεθνές δίκαιο ή την αρχιτεκτονική, τη φιλοσοφία και την ιστορία της επιστήμης και την ηθική φιλοσοφία, συγκαταλέγεται στις σημαντικότερες προσωπικότητες της Βρετανίας του 19^{ου} αιώνα. Αναφέρεται μάλιστα ότι οι διαπρεπέστεροι επιστήμονες της εποχής ζητούσαν από τον Χιούελ επιστημονικές και φιλοσοφικές συμβουλές, ακόμη και για ζητήματα ορολογίας. Νωρίτερα στη θέση του όρου *επιστήμονας* χρησιμοποιούνταν οι όροι *φυσικός φιλόσοφος* ή *άνθρωπος της επιστήμης*.

John Napier, 1550-1617)· και ήταν επίσης πιθανό ο ίδιος να προτιμήσει μια καλύτερα αμειβόμενη έδρα ιατρικής, εγκαταλείποντας μια έδρα μαθηματικών (όπως δηλαδή έπραξε ο Dane Erasmus Bartholin, 1625-1698) (Andersen & Bos, 2006: 696-723). Παρομοίως, πριν από τον 18^ο αιώνα, λίγοι μόνο από τους μαθηματικούς που θεωρούνται σήμερα πρωτοπόροι κέρδιζαν τα προς το ζην διδάσκοντας μαθηματικά, ενώ οι πρώτες έδρες μαθηματικών ιδρύθηκαν σε ορισμένα βρετανικά πανεπιστήμια στα τέλη μόλις του 17^{ου} αιώνα. Ορισμένοι μάλιστα δεν είχαν παρακολουθήσει συστηματικά κάποιο πρόγραμμα πανεπιστημίου και δεν είχαν εργαστεί σε πανεπιστημιακά ή ερευνητικά κέντρα, ενώ άλλοι εγκατέλειψαν πρόθυμα τις πανεπιστημιακές έδρες τους, για να αναζητήσουν την οικονομική προστασία ενός πάτρωνα. Εξάλλου, η επαγγελματική σχέση με τα ιδρύματα της ανώτερης εκπαίδευσης συνήθως είχε στόχο τη δημιουργία δεσμών με τους φορείς της θρησκείας και τους ανθρώπους των σημαντικών κοινωνικών τάξεων και, έτσι, η απόκτηση μιας πανεπιστημιακής έδρας ήταν για τους περισσότερους άνδρες της επιστήμης περιστασιακή και προσωρινή· και αυτό συνέβαινε για διάφορους λόγους (Sharin, 2006: 183-4). Ο Γαλιλαίος, για παράδειγμα, προτίμησε να προσληφθεί στην αυλή του Κόζιμο Β΄, διότι ως καθηγητής μαθηματικών λάμβανε μόλις το ένα τέταρτο του μισθού ενός καθηγητή φιλοσοφίας, αφού τη δεδομένη εποχή οι μαθηματικοί θεωρούνταν κατώτεροι τόσο ως προς το διανοητικό τους επίπεδο όσο και ως προς το κοινωνικό κύρος τους (Shea & Artigas, 2003: 20-26· Bowler & Morus, 2014: 25-33, 304-305).

Ακόμη και η αστρονομία είχε δευτερεύουσα θέση στα προγράμματα των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Τον 17^ο αιώνα ούτε καν εντασσόταν στη φυσική φιλοσοφία, που, κατά τις κρατούσες αντιλήψεις, μελετούσε τα αληθινά αίτια των πραγμάτων. Αντίθετα, οι άνδρες της εποχής, τους οποίους χαρακτηρίζουμε σήμερα σημαντικούς αστρονόμους, θεωρούνταν –όπως δηλαδή και οι μαθηματικοί– «κατώτερης διανοητικής αλλά και κοινωνικής στάθμης» (Bowler & Morus, 2014: 25). Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οι περισσότεροι αστρονόμοι κατείχαν έδρες μαθηματικών, ενώ τα πανεπιστημιακά αστεροσκοπεία, που ήταν απαραίτητα για τις έρευνές τους, είχαν αρχίσει να κατασκευάζονται με ελάχιστα κονδύλια λίγο πριν από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, με απώτερο στόχο συνήθως να ενισχύσουν το διεθνές κύρος ενός πανεπιστημίου ή να προβάλλουν τον νεωτερικό χαρακτήρα του –και όχι για να διευκολύνουν την έρευνα και την πρόοδο της αστρονομίας (Donahue, 2006: 564-595). Τα βασιλικά αστεροσκοπεία [τα πρώτα ιδρύθηκαν στο Παρίσι (1668) και στο Γκρίνγουιτς (1675)] λειτουργούσαν ανεξάρτητα από τα πανεπιστήμια και προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στις κυβερνήσεις, διότι υπήρχε η προσδοκία ότι η αστρονομία θα συνέβαλε στη βελτίωση των τεχνικών ναυσιπλοΐας και έτσι θα ευνοούσε το εμπόριό τους.⁴ Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις είχαν ήδη στρέψει την προσοχή τους στη στήριξη και χρηματοδότηση των γνωστικών κλάδων που θεωρούσαν πρακτικά χρήσιμους, προτιμούσαν να δοκιμάζουν τα περιθώρια της ανάπτυξής τους σε χώρους που δημιουργούσαν δίπλα στα παραδοσιακά πανεπιστήμια, που θεωρούνταν κοιτίδες της έως τότε αποδεκτής επιστημονικής γνώσης. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το Κολέγιο Γκρίσαμ, που ιδρύθηκε το 1597 στο Λονδίνο ως κληροδότημα του εμπόρου Τόμας Γκρίσαμ (Sir Thomas Gresham, 1519-1579) και το οποίο διέθετε εξαρχής έδρες αστρονομίας, γεωμετρίας και ιατρικής. Στα επαρχιακά κολέγια που δημιουργήθηκαν μεταξύ άλλων και για τέτοιους πειραματισμούς, διδάσκονταν τα μαθηματικά και, σε μερικές περιπτώσεις, οι φυσικές επιστήμες, προκειμένου να επιτευχθεί η εξήγηση των παρατηρούμενων φυσικών φαινομένων «με όρους αδιάσειστων θεμελιωδών αρχών για τη φύση των πραγμάτων μέσω της κατασκευής ακλόνητων αιτιακών αλυσίδων» (Brockliss, 2003: 44-45).

Τον Νοέμβριο του 1660, η συνάντηση στο Λονδίνο 115 Βρετανών διανοουμένων και αριστοκρατών είχε ως αποτέλεσμα τη μετατροπή δύο χρόνια αργότερα της (ανεπίσημης) Φιλοσοφικής Εταιρείας της Οξφόρδης σε Βασιλική Εταιρεία της βρετανικής πρωτεύουσας –πρόκειται για το πρώτο δημόσιο ίδρυμα που

⁴ Αστεροσκοπεία απέκτησαν τα πανεπιστήμια του Λέιντεν το 1632, της Κοπεγχάγης το 1641, της Ουτρέχτης το 1642, της Ουψάλας το 1741, του Γκέτιγκεν και της Πράγας το 1751, της Οξφόρδης το 1773 (που διέθετε και τον ακριβότερο εξοπλισμό), του Δουβλίνου το 1783 και της Κόμπρα το 1792. Μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ο αριθμός των πανεπιστημιακών αστεροσκοπειών έφτασε και ίσως ξεπέρασε τα δώδεκα.

ήταν αφιερωμένο στην προώθηση της εμπειρικής έρευνας, σε μια εποχή που το Κολέγιο Γκρίσαμ βρισκόταν σε παρακμή λόγω του βρετανικού εμφυλίου πολέμου. Πάτρωνάς της ήταν ο ανώτατος πολιτικός άρχοντας, ο βασιλιάς Κάρολος Β΄ (1630-1685), παρά το γεγονός ότι ο ίδιος δεν εμπιστευόταν τις νέες επιστήμες. Αλλά υπό τις συνθήκες που επικρατούσαν στη χώρα του μετά τον πόλεμο, είχε πολλούς λόγους να ενδιαφέρεται για την κοινωνική πρόοδο που ήταν πιθανό να φέρει η επιστημονική ανάπτυξη. Πράγματι, τα μέλη της Βασιλικής Εταιρείας που, χάρη στις πολιτικές διασυνδέσεις τους, εξασφάλισαν την εύνοια του βασιλιά (αλλά όχι και τη χρηματοδότησή του), διεξήγαγαν με δικούς τους πόρους έρευνες για τη φύση και την τεχνολογία, αποβλέποντας στη βελτίωση των γεωργικών, των εξορυκτικών και πολλών άλλων τεχνικών που θα ωφελούσαν άμεσα το κοινωνικό σύνολο. Χάρη στα βασιλικά προνόμια που απέκτησε η Εταιρεία, οι εκδόσεις της δεν υπόκειντο σε λογοκρισία, τα μέλη της μπορούσαν να επικοινωνούν ελεύθερα με πολίτες άλλων χωρών και, μέσω του περιοδικού που εξέδιδαν από το 1675, είχαν τη δυνατότητα να κοινοποιούν τα ερευνητικά πορίσματα και τις ανακαλύψεις τους στη διεθνή επιστημονική κοινότητα της εποχής. Ως αποτέλεσμα, η Βασιλική Εταιρεία του Λονδίνου αναδείχθηκε σε παγκόσμιο πρότυπο οργάνωσης της επιστημονικής δραστηριότητας. Το 1664 ιδρύθηκε η Βασιλική Ακαδημία Επιστημών στο Παρίσι, η οποία μάλιστα εξασφάλισε άμεσα την οικονομική υποστήριξη του υπουργού του Λουδοβίκου ΙΕ΄, Κολμπέρ (Jean-Baptiste Colbert, 1619-1683) (Bowler & Morus, 2014: 305-308· Stimson, 1993: 15 κ.εξ.). Τα επόμενα χρόνια αυξήθηκε εντυπωσιακά ο αριθμός των ακαδημιών και των επιστημονικών οργανώσεων που προσέφεραν τα πορίσματα των ερευνών τους στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, εισπράττοντας σε αντάλλαγμα κύρος και χρηματοδοτήσεις.

Με την έμμεση ή άμεση στήριξη των κρατών άρχισαν να οργανώνονται διεθνή επιστημονικά προγράμματα με υψηλούς στόχους –π.χ. για την παρατήρηση της κίνησης των ουράνιων σωμάτων και τον υπολογισμό της απόστασης μεταξύ της γης και του ήλιου (προγράμματα που διεξήχθησαν το 1791 και το 1796) ή για τη μελέτη των καιρικών φαινομένων (πρόγραμμα των ετών 1780-1795). Όσο περνούσε ο χρόνος, οι επιστήμες αποδεικνύονταν πολύτιμες για την αποικιακή εξάπλωση των ευρωπαϊκών δυνάμεων, αλλά και για την πολιτική επικράτηση έκαστης εξ αυτών στις αποικίες τους. Οι ισπανικές αποικιακές αρχές ίδρυσαν, για παράδειγμα, μια μεταλλευτική σχολή στο Μεξικό, ενώ στις βρετανικές αποικίες της βόρειας Αμερικής έκαναν την εμφάνισή τους παιδαγωγικά ιδρύματα και κολέγια (π.χ. το Κολέγιο του Χάρβαρντ το 1663, του Γιέλ το 1701, του Πρίνστον το 1746, η Αμερικανική Εταιρεία για την προώθηση των ωφέλιμων γνώσεων στη Φιλαδέλφια το 1768 κ. ά). Η Ισπανία, η Γαλλία, η Βρετανία και η Ολλανδία ενέταξαν στον γραφειοκρατικό μηχανισμό τους τους βοτανικούς κήπους που δημιούργησαν στις αποικίες τους, υπό την αιγίδα των αντίστοιχων εθνικών επιστημονικών κέντρων τους. Στην αυγή του 19^{ου} αιώνα οι βοτανικοί κήποι των περισσότερων αποικιοκρατικών δυνάμεων εξελίχθηκαν σε χώρους οικονομικού πειραματισμού. Με άλλα λόγια, αυτό που ενδιέφερε τώρα τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις δεν ήταν τόσο η επιστημονική παρατήρηση του φυσικού κόσμου, αλλά κυρίως η διερεύνηση των προϋποθέσεων για την οικονομική εκμετάλλευση των προϊόντων που παράγονταν στις αποικίες τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι γαλλικοί κήποι λάμβαναν πια οδηγίες από το υπουργείο Ναυτικών, παρά από την επιστημονική ακαδημία του Παρισιού. Με παρόμοιο τρόπο λειτουργούσε από την ίδρυσή του, το 1786, ο βασιλικός βοτανικός κήπος της Ισπανίας στο Μεξικό. Η Βασιλική Εταιρεία Επιστημών και Τεχνών, που ίδρυσε το 1784 η Γαλλία στην πλουσιότερη αποικία της, την Αϊτή, είχε στόχο τη μελέτη των τρόπων που θα διευκόλυναν την αποικιακή της εξάπλωση (McClellan III, 2003: 92-93 και 99-102).

Καθώς ο 18^{ος} αιώνας πλησίαζε στο τέλος του, οι κρατικές ηγεσίες ενδιαφέρονταν όλο και περισσότερο για τη θεσμοθέτηση νέων επιστημών. Η αστρονομία, η βοτανολογία και η ανάπτυξη διά αυτής κλάδων, όπως η φαρμακευτική, και επίσης η εξέλιξη άλλων, όπως η γεωλογία, η ορυκτολογία, η ανατομία, η ζωολογία αλλά και τα μαθηματικά και οι οικονομικές σπουδές, κέρδιζαν επιστημονικό κύρος και αναγνωρισιμότητα εξαιτίας της κοινωνικής χρησιμότητάς τους. Από τη δεκαετία του 1760 λειτουργούσε στο Μπέρμιγχαμ η Εταιρεία της Σελήνης (Lunar Society), που είχε στόχο την εφαρμογή της επιστήμης στη βιομηχανική τεχνολογία. Στα μέλη της συγκαταλέγονταν ο Σκωτσέζος μηχανουργός και εφευρέτης, Τζέιμς Βατ (James Watt,

1736-1819), ο συνεργάτης του στην κατασκευή ατμομηχανών, επιχειρηματίας Μάθιου Μπούλτον (Mathew Boulton, 1728-1809), ο χημικός, κληρικός, φυσικός φιλόσοφος και πολιτικός ριζοσπάστης Τζόζεφ Πρίστλεϊ (Joseph Priestley, 1733-1804), που ανακάλυψε το πρωτοξείδιο του αζώτου και το οξυγόνο, και πολλοί άλλοι.

Υπό τις συνθήκες που είχε δημιουργήσει η πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση, ο όρος «επιστήμη» καθιερώθηκε στο αγγλικό λεξιλόγιο, για να περιγράψει συγκεκριμένους κλάδους οργανωμένης παραγωγής της γνώσης, και ήταν ευδιάκριτη η τάση της αξιοποίησης της επιστημονικής ανάπτυξης για πρακτικούς και κερδοσκοπικούς στόχους. Ωστόσο, αντίθετα από την Αγγλία ή και τη Γαλλία που συντηρούσαν τον παραδοσιακό χαρακτήρα των πανεπιστημίων τους, μερικές ευρωπαϊκές χώρες είχαν μετατρέψει από τον 18^ο αιώνα τα πανεπιστήμιά τους σε σπουδαία ερευνητικά κέντρα των φυσικών επιστημών: το Πανεπιστήμιο του Λέιντεν, για παράδειγμα, ήταν γνωστό για τις μελέτες του ηλεκτρισμού, τα πανεπιστήμια της Σκωτίας φημίζονταν για τις ιατρικές σπουδές τους, ενώ σε ορισμένα γερμανικά κρατίδια έκαναν την εμφάνισή τους μεταλλευτικές ακαδημίες, που εξασφάλιζαν χρηματοδοτήσεις από τις εξουσίες που βρίσκονταν σε εξέλιξη. Ο 18^{ος} αιώνας έφερε επίσης στο επίκεντρο του επιστημονικού και πολιτικού ενδιαφέροντος τη χημεία ως κλάδο που αναμενόταν να συμβάλλει πολλαπλώς στην κοινωνική πρόοδο (Bowler & Mogus, 2014: 59-64 και 308-10). Στους ευνοημένους γνωστικούς κλάδους, λόγω των συνθηκών που επικρατούσαν, συγκαταλέγονταν και οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, οι οποίες όμως ήταν απαραίτητο να αναμένουν μέχρι την ανάδυση του εθνικού κράτους και την ενίσχυση των εθνικισμών για την οριστική ενθρόνισή τους μεταξύ των επιστημών.

1.2.2 Η αναγνώριση της ιστορικής επιστήμης

Ο όρος «κοινωνικές επιστήμες» εμφανίστηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στον ενικό αριθμό ως συνώνυμο της κοινωνιολογίας. Από τα τέλη του ίδιου αιώνα, χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα στον πληθυντικό αριθμό –κυρίως στις Η.Π.Α. –για να περιγράψει όχι μόνο την κοινωνιολογία αλλά και την ανθρωπολογία. Όπως αναφέρουν οι Οφφενστάτ (Nicolas Offenstadt), Ντυφώ (Grégory Dufaud) και Μαζουρέλ (Hervé Mazurel) στο αντίστοιχο λήμμα του λεξικού τους, στην κατηγορία των κοινωνικών επιστημών εντάσσονται γενικότερα οι γνωστικοί κλάδοι που «μελετούν τον άνθρωπο μέσα σε κοινωνίες» (π.χ. η πολιτική επιστήμη, η ψυχολογία κ.ά.). Η ιστορία, παρά το γεγονός ότι μελετά τον άνθρωπο ως κοινωνικό ον, εντάσσεται συνήθως στις ανθρωπιστικές σπουδές (ή «επιστήμες του ανθρώπου») –όρος που βρισκόταν σε χρήση στο γαλλικό λεξιλόγιο ήδη από τον 17^ο αιώνα, αλλά κατέστη δημοφιλής και επικράτησε και στο αγγλικό λεξιλόγιο μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Ωστόσο, η διαφορά μεταξύ των κοινωνικών και των ανθρωπιστικών σπουδών «δεν είναι ούτε σαφής ούτε απαραίτητα λειτουργική», και ο αριθμός των επιστημών που εντάσσονται στις δυο κατηγορίες «ποικίλλει ανάλογα με τους ορισμούς που προκρίνονται και με τις θεσμικές λογικές που επικρατούν στα πανεπιστήμια» κάθε χώρας (Offenstadt, Dufaud & Mazurel, 2007: 77). Είναι γεγονός, όμως, ότι οι επιστήμες και των δύο κατηγοριών βρέθηκαν στο επίκεντρο του επιστημονικού και πολιτικού ενδιαφέροντος εξαιτίας των ριζικών μεταβολών που επέφερε η διάδοση της Βιομηχανικής Επανάστασης και των ποικίλων ανατροπών που ακολούθησαν τη Γαλλική Επανάσταση και τους Ναπολεόντειους πολέμους. Τι είχε αλλάξει;

Θεσμοί με μακράιωνη παράδοση είχαν καταρρεύσει. Πλήθος σημαντικών μέχρι πρότινος αξιών είχαν υποχωρήσει μπροστά στη δυναμική επιρροή νεωτερικών ριζοσπαστικών ιδεών που αφορούσαν τόσο την πολιτειακή όσο και την κοινωνική οργάνωση του προβαλλόμενου τώρα ιδεατού εθνικού κράτους. Από την άλλη πλευρά, η εντυπωσιακή απήχηση της αρχής της εθνικής αυτοδιάθεσης, που έθεσε τις βάσεις για τη διάδοση του εθνικισμού, και ο φόβος για την εμφάνιση νέων επαναστατικών κυμάτων ωθούσαν τους κραταιούς ηγέτες και τις κυβερνήσεις τους να αναπροσαρμόζουν την πολιτική τους (Feldner, 2003: 3-22). Προφανώς, στόχος τους ήταν να κατανοήσουν μέσω ποιων διεργασιών ή μηχανισμών είναι πιθανή η μαζικοποίηση των κοινωνικών αντιδράσεων και, έτσι, να επινοήσουν τους μηχανισμούς μέσω των οποίων θα μπορούσαν να αποτρέ-

ψουν πιθανές λαϊκές κινητοποιήσεις. Ακόμη όμως κι αν ενδιαφέρονταν να αναπαράγουν τον έλεγχο τους στις μάζες, διασφαλίζοντας την υπακοή τους, είναι γεγονός ότι η σιωπηρή παραδοχή της δυναμικής χρησιμότητας των κλάδων που μελετούσαν τον άνθρωπο ως μέλος μιας κοινωνίας, προετοίμαζε τις προϋποθέσεις για την ανάδυση και ανάπτυξη νέων επιστημών. Το γεγονός ότι δεν αποσοβήθηκε η εκδήλωση νέων επαναστατικών κυμάτων στην Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα, μπορεί να θεωρηθεί ως πρόσθετος ευνοϊκός παράγοντας για τη γένεση των περισσότερων κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Στις αρχές της δεκαετίας του 1820 επαναστάσεις ξέσπασαν στην Ιταλική, την Ιβηρική χερσόνησο και την Ελλάδα, το 1830, με επίκεντρο την Ιουλιανή Γαλλία, οι εξεγέρσεις επεκτάθηκαν σε αρκετά μεγάλο μέρος της Ευρώπης και το 1848 σε ακόμη μεγαλύτερο. Η ψυχολογία άρχισε να ελκύει το ενδιαφέρον των πολιτικών αρχόντων από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, και απογειώθηκε μετά το 1879, που ο Βίλχελμ Βουντ (Wilhelm Wundt, 1832-1920) ίδρυσε στη Λειψία εργαστήριο ψυχολογίας, στο οποίο μελετούσε, με τη βοήθεια μηχανικού εξοπλισμού, τις νοητικές διαδικασίες του ανθρώπου. Ο ίδιος υποστήριζε ότι *επιτέλους* η ψυχολογία είχε αναδειχθεί σε αυτόνομη επιστήμη, η οποία λίγες δεκαετίες αργότερα επρόκειτο να αποκτήσει τα επιστημονικά περιοδικά, τις εταιρείες και τα πανεπιστημιακά τμήματά της. Ο επονομαζόμενος «πατέρας» της πολιτισμικής ανθρωπολογίας Έντουαρντ Μπάρνερτ Τάιλορ (Edward Burnett Tylor, 1832-1917) κατέλαβε την πρώτη έδρα στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης το 1896, και η κοινωνιολογία, που το όνομά της ήταν σε χρήση από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τις τελευταίες δεκαετίες του απέκτησε και αυτή τα επιστημονικά περιοδικά, τις εταιρείες και τη θέση της στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια (Bowler και Morus, 2014: 281-297).

Παρόμοια ήταν και η πορεία της ιστορικής επιστήμης. Νωρίτερα ίσως από τις άλλες κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες διείσδυσε στο πανεπιστημιακό κατεστημένο, αλλά με έδρες που εστιάζονταν αποκλειστικά στην αρχαία εποχή –στην Οξφόρδη, για παράδειγμα, υπήρχε έδρα αρχαίας ιστορίας από το 1622⁵– και με καθηγητές των οποίων τα ερευνητικά ενδιαφέροντα κινούνταν ανάμεσα στη φιλολογία και την αρχαιογνωσία. Αξιωματιμότερη επίσης είναι η πρωτοβουλία το 1724 του βασιλιά της Βρετανίας Γεωργίου Α΄ να προσθέσει στις «βασιλικές» έδρες (Regius Professorship) θεολογίας, ιατρικής και άλλων παραδοσιακών κλάδων που υπήρχαν στα πανεπιστήμια του Κέιμπριτζ και της Οξφόρδης, από τα τέλη του 16^{ου} και τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, δύο έδρες σύγχρονης ιστορίας με έμφαση στη μελέτη των γλωσσών της εποχής. Βέβαια, στόχος αυτής της τόσο πρόωμης βασιλικής παρέμβασης δεν ήταν η εξέλιξη της ιστορίας σε αυτόνομη επιστήμη, αλλά κυρίως η εκπαιδευτική κατάρτιση των Βρετανών διπλωματών και κρατικών υπαλλήλων, ο εμπλουτισμός των γνώσεων τους για το παρελθόν, την κοινωνία, την πολιτική, την οικονομία και τον πολιτισμό και επιπλέον η γλωσσομάθειά τους, ώστε να είναι ικανοί να λαμβάνουν καίριες αποφάσεις για την ανάπτυξη, για παράδειγμα, των καλλιεργειών της Ινδίας, αν μιλούσαν την Ινδική γλώσσα ή για τις αγγλογερμανικές σχέσεις, αν μιλούσαν τη γερμανική. Αν λάβουμε όμως υπόψη μας τα δεδομένα του αρχόμενου 18^{ου} αιώνα, εύλογα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για μια αρκετά σημαντική πρωτοβουλία που φανέρωνε μεταξύ άλλων ότι οι Ευρωπαίοι ηγεμόνες είχαν αρχίσει να προβληματίζονται σχετικά με το πώς θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν στην πολιτική τους την ιστορία –και μάλιστα τη σύγχρονη ιστορία. Ωστόσο, η Βρετανία δεν διεκδίκησε τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανάπτυξη της επιστημονικής ιστορίας. Οι «βασιλικές» έδρες της δεν οδήγησαν στη δημιουργία ερευνητικών κέντρων (όπως είχε οραματιστεί ο Γεώργιος Α΄) ή ιστορικών τμημάτων, και η διαφαινόμενη επιστημονική πορεία της ιστορίας ανακόπηκε για μερικές δεκαετίες. Προφανώς, ο θεσμός των «βασιλικών» εδρών δεν ευνοούσε μια επιστημονική «επανάσταση» στον γνωστικό κλάδο της ιστορίας. Αντίθετα, συνδυάστηκε με τον διορισμό ευνοουμένων του στέμματος ή της βρετανικής αριστοκρατίας: πράγ-

⁵ Η έδρα αυτή ιδρύθηκε με το κληροδότημα του ιστοριοδίφη, τοπογράφου και αρχαιοδίφη, Ουίλιαμ Κάμντεν (William Camden, 1551-1623). Για τα αντικείμενα μελέτης, τους καθηγητές, τα δημοσιεύματα και γενικότερα την ιστορία του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, βλ. *The Oxford University Calendar: 1827*.

ματι, μετά από τους δύο κληρικούς «βασιλικούς» καθηγητές Σύγχρονης Ιστορίας που διόρισε ο Γεώργιος Α΄,⁶ ο μεγάλος κατάλογος των ονομάτων των ανδρών που κατέλαβαν στη συνέχεια τις δύο έδρες απαρτίζεται από διανοούμενους και πολυμαθείς, που δεν ήταν απαραίτητα ιστορικοί, αλλά και όσοι ήταν, δεν διακρίνονταν για τις επιστημονικές δημοσιεύσεις τους (Clark, 1904: 183-193· Searby, 1997: 233 κ.εξ.). Μπορούμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι οι πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στη Βρετανία, δεν προσφέρονταν για εντυπωσιακούς νεωτερισμούς στον χώρο της ιστορίας, όπως θα συνέβαινε δηλαδή λίγο αργότερα στην Πρωσία (βλ. κεφάλαιο 6).

Στο μεταξύ, η μελέτη του παρελθόντος εξακολουθούσε να προσελκύει το ενδιαφέρον των πολιτικών ελίτ. Κατά την ακμαιότερη φάση της Γαλλικής Επανάστασης, καθώς οι εθνικές επέτειοι και οι εορτές πολλαπλασιάζονταν με εντυπωσιακούς ρυθμούς σε διάφορες χώρες, η αναγνώριση της αξίας της ιστορικής μνήμης ως συνεκτικού δεσμού των κοινωνιών αναδείκνυε τη γνώση του παρελθόντος σε αστείρευτο οπλοστάσιο συμβόλων και ιδεών. Επρόκειτο ίσως για την αμεσότερη σύνδεση του παρελθόντος με το πολιτικό παρόν των ιδίων των ιστορικών. Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής ιστορικές εταιρείες έκαναν την εμφάνισή τους από τη δεκαετία του 1790, εντάσσοντας στο έργο τους την έκδοση αμερικανικών ιστοριών και βιογραφιών σημαντικών Αμερικανών πολιτικών. Κατά την προετοιμασία του πανηγυρισμού της επετείου των πενήντα χρόνων από τη Διακήρυξη της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας, οι ιστορικές εκδόσεις πολλαπλασιάστηκαν, και δίπλα στις ιστορικές εταιρείες που ήδη λειτουργούσαν στη Μασσαχουσέτη, τη Νέα Υόρκη και αλλού, τον Δεκέμβριο του 1824 προστέθηκε ακόμη μία στην Πενσυλβανία –η έβδομη κατά σειρά. Στο καταστατικό της αναφερόταν ξεκάθαρα ότι στόχος και υποχρέωση μιας ιστορικής εταιρείας, όπως και κάθε ευημερούσας, ακόμη και οικονομικά υπανάπτυκτης πολιτικής κοινωνίας, ήταν η συγκέντρωση και διάσωση του τεκμηριωτικού υλικού του παρελθόντος της, στο οποίο θα έπρεπε να έχουν ελεύθερη πρόσβαση οι ιστορικοί της, για να στηρίζουν τη συγγραφή του έργου τους (Carson, 1940).

Την ίδια εποχή το ενδιαφέρον των κυβερνώντων για τα ντοκουμέντα (πηγές) του παρελθόντος –αλλά όχι ακόμη για την επιστήμη της ιστορίας– ήταν ευδιάκριτο και στον ευρωπαϊκό χώρο. Η Πρωσία επιστράτευσε άμεσα την ιστορία και την ιστορική μνήμη στον εθνικό αγώνα της ενοποίησής της, χρηματοδοτώντας στις αρχές της δεκαετίας του 1820 την έκδοση σημαντικών αρχειακών συλλογών της (με τίτλο *Monumenta Germaniae Historica*). Η απάντηση της Γαλλίας ήρθε το 1834, όταν υπουργός Παιδείας ήταν ο Φρανσουά Γκιζό (Francois Guizot, 1787-1874), καθηγητής στο Παρίσι και συγγραφέας της *Ιστορίας του Πολιτισμού της Γαλλίας* (1829-1832), με τη γενναιόδωρη χρηματοδότηση ενός προγράμματος αρχειακών ερευνών και μιας έκδοσης αντίστοιχης με αυτήν των Πρώσων (Stern, 1972: 19-20). Μέχρι τα τέλη του αιώνα ακόμη και το Βατικανό επέτρεψε τη μελέτη τμήματος των αρχείων του, ενώ οι τόμοι δημοσιευμένων αρχείων πολλαπλασιάζονταν με εντυπωσιακούς ρυθμούς σε πολλές χώρες της Ευρώπης.⁷ Η διαδικασία της ανάδειξης του ιστορικού σε επαγγελματία είχε ξεκινήσει με σημείο εστίασης τη διάσωση και ανάδειξη του πρωτογενούς υλικού της ιστορίας παρά την έρευνα και ανασύνθεση του παρελθόντος. Σταδιακά η μεταστροφή των πολιτικών αντιλήψεων, σε ό,τι αφορά τη διαχείριση του παρελθόντος, και η αναγνώριση της χρησιμότητας της ιστορικής επιστήμης από ολοένα και περισσότερα κράτη του 19^{ου} αιώνα άνοιξαν τον δρόμο για την ίδρυση και χρηματοδότηση ιστορικών εδρών και τμημάτων στα παλιότερα πανεπιστήμια, όπως και σε αυτά που συστήνονταν τώρα. Μετά από το πρώιμο παράδειγμα του νεοσύστατου Πανεπιστημίου του Γκέτιγκεν, η ίδρυση του Πανεπιστημίου του Βερολίνου στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (αμφότερα θα μας απασχολήσουν διεξοδικότερα στο κεφάλαιο 6), μπορεί να θεωρηθούν ενδεικτικές προσπάθειες για τον συνδυαστικό εθνικιστικό και πολιτικό προσανατο-

⁶ Τον Σεπτέμβριο του 1724, ο Γεώργιος Α΄ διόρισε πρώτο καθηγητή στην έδρα του Κέιμπριτζ τον κληρικό Σάμιουελ Χάρρις (Samuel Harris, 1688-1733) και στην έδρα της Οξφόρδης τον Ντέιβιντ Γκρέγκορι (David Gregory, 1696-1767), γιο ενός μαθηματικού και επίσης κληρικό.

⁷ Βλ. τις επιστολές του Τζον Ακτον προς την επιτροπή έκδοσης, κυρίως την επιστολή του τον Οκτώβριο του 1896 (χωρίς ακριβή ημερομηνία), στο *The Cambridge Modern History: An Account of Its Origins, Authorship and Production*, 1907: 8-9, 11 κ.εξ.

λισμό, που καθόριζε τη νεωτερική θεώρηση των κρατών όσον αφορά την ιστορία στα πρώτα βήματα της επιστημονικής της εξέλιξης.

Τη σκυτάλη στην ανάπτυξη της ιστορικής επιστήμης έλαβαν στη συνέχεια διάφορα άλλα νέα πανεπιστήμια που από τη σύστασή τους σχεδόν διέθεταν έδρες ιστορίας –όπως του Λονδίνου που ιδρύθηκε το 1828 ή το Κολέγιο του Μάντσεστερ, όπου αναπτύχθηκε νωρίς ιδιαίτερο ιστορικό τμήμα. Τις δεκαετίες του 1860 και 1870 στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης είχε καθιερωθεί το επάγγελμα του ιστορικού, ενώ στις ΗΠΑ οι μόλις έντεκα πανεπιστημιακοί καθηγητές ιστορίας το 1880, λίγο πριν τα τέλη του αιώνα εικοσαπλασιάστηκαν (Harrison, Jones & Lambert, 2004: 19-20). Στη μεταβολή αυτή φαίνεται ότι συναινούσαν και οι ίδιοι οι ιστορικοί ή τουλάχιστον πολλοί από αυτούς, διότι, χάρη στην επιρροή που μπορούσαν τώρα να ασκούν ως μελετητές της πολιτικής ιστορίας των κρατών τους, συνδέονταν όλο και στενότερα με την πολιτική. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι οι ιστορικοί επιφορτίστηκαν τώρα με βαρύτερες υποχρεώσεις απέναντι στις κοινωνίες, τους πολιτικούς ηγέτες και τις κυβερνήσεις τους, και ότι απλώς κατάφεραν να αντικαταστήσουν τις ερμηνευτικές κατευθύνσεις, που τους επέβαλλε έως τότε η θρησκεία, με αυτές που απαιτούσε τώρα ο αναδυόμενος εθνικισμός. Αυτή όμως ήταν μόνο η μία όψη του νομίσματος. Ακόμη κι αν η άμεση συσχέτιση της ιστορίας με τον εθνικισμό είχε οδηγήσει κυρίως στην «κατασκευή» των εθνικών ιστοριών αλλά και των εθνικών μύθων, που χρειαζόνταν οι ηγέτες των πρόσφατα ενοποιημένων ή των παλαιότερων κρατών, για να ενισχύσουν την εθνική προσήλωση και την υπερηφάνεια των λαών τους, αυτές οι κρατικές παρεμβάσεις υπήρξαν πολύτιμες για την εξέλιξη της ιστορικής μελέτης και έρευνας. Άλλωστε, ακόμη και στα τέλη του 19^{ου} ή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι εθνικές ιστορίες –παρότι μπορούν να θεωρηθούν στρατευμένες και ενδεχομένως παραπλανητικές μελέτες (βλ. κεφάλαιο 11)– προσείλκυαν το ενδιαφέρον και των ιστορικών, οι οποίοι, αναπαριστώντας το ένδοξο παρελθόν του έθνους τους, είχαν την ευκαιρία να γίνουν δημοφιλείς ή και να αποκτήσουν πολιτικούς ρόλους (Soffer, 1994: 33). Οι περισσότεροι ιστορικοί της εποχής πάντως αποδέχονταν ότι την ευνοϊκότερη συγκυρία για την ιστορική επιστήμη προσέφεραν ο γαλλοπρωσικός πόλεμος και πρωτίστως η ενοποίηση της Γερμανίας.

Στην ηττημένη Γαλλία, η νέα γενιά των επιστημόνων ιστορικών μετά το 1870 στράφηκε στη μελέτη της σύγχρονης εποχής, που ως τότε ήταν μονοπώλιο των ιδεολογικά φορτισμένων και ερασιτεχνών ιστορικών, οι οποίοι αναζητούσαν ιστορικά επιχειρήματα για την υπεράσπιση του παλαιού καθεστώτος. Στόχος τους ήταν να εκπληρώσουν την εθνική αποστολή τους στο πλαίσιο του εντεινόμενου ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών εθνικισμών: να συνδράμουν δηλαδή στην «προώθηση μιας εθνικής μνήμης σύμφωνης με τα συμφέροντα του νέου καθεστώτος». Από το 1884 μέχρι το 1891 ιδρύθηκαν στη Σορβόνη οι τρεις πρώτες έδρες νεότερης και σύγχρονης ιστορίας, εκ των οποίων η τρίτη επικεντρωνόταν στη Γαλλική Επανάσταση, και την ίδια περίπου εποχή η σύγχρονη ιστορία εισήχθη στα προγράμματα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ως αποτέλεσμα, οι τρεις καθηγητές της Σορβόνης απέκτησαν, κατά μια ερμηνεία, «ηγεμονική θέση στην αγορά της εκλαΐκευσης της γνώσης». Οι δύο εξ αυτών επιμελήθηκαν μετά το 1893 την έκδοση μιας δωδεκάτομης *Γενικής Ιστορίας*, που ξεκινούσε από τον 6^ο αιώνα και στον τελευταίο τόμο της επικεντρωνόταν στη σύγχρονη εποχή. Λίγο αργότερα ακολούθησε η δεκάτομη *Ιστορία της Σύγχρονης Γαλλίας από την Επανάσταση μέχρι το 1919*.⁸ Αυτές οι εκδοτικές πρωτοβουλίες των Γάλλων, αλλά και οι αντίστοιχες επιστημονικές πρόοδοι των Γερμανών ιστορικών, παρακίνησαν το Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ να αποτολμήσει το 1896 την προετοιμασία μιας «καλύτερης» (ό,τι κι αν σήμαινε αυτό) και επίσης πολύτομης σύγχρονης ιστορίας, υπό την επιμέλεια του τότε «βασιλικού» καθηγητή Σύγχρονης Ιστορίας Τζον Άκτον (John Dalberg Acton, 1834-1902), ενός εύπορου αριστοκράτη με πολιτική σταδιοδρομία και σημαντικές διασυνδέσεις. Η βρετανική ιστορία ξεκινούσε

⁸ Τις τρεις πρώτες έδρες νεότερης και σύγχρονης ιστορίας στη Σορβόνη κατέλαβαν οι Αλφρέντ Ραμπώ (Alfred Rambaud, 1842-1905), Ερνέστ Λαβίς (Ernest Lavisse, 1842-1922) και Αλφόνς Ωλάρ (Alphonse Aulard, 1849-1928). Βλ. Noiriel, 2005: 31-32.

από την περίοδο της Αναγέννησης –αυτή ήταν, άλλωστε, η αφετηρία της σύγχρονης εποχής που αποδεχόταν ο αγγλοσαξονικός κόσμος (Noiriel, 2005: 23).

Ο λόρδος Άκτον, εύπορος αριστοκράτης και κοσμοπολίτης με πολιτική δράση, γεννήθηκε στη Νάπολη της Ιταλίας τις πρώτες μέρες του 1834. Μετά τον θάνατο του πατέρα του και το γάμο της μητέρας του με τον λόρδο Τζορτζ Λέβεσον ή κόμη του Γκράνβιλ [υπουργό Εξωτερικών στις κυβερνήσεις του Γκλάντστοουν (1870-74 και 1880-85)] ακολούθησε την οικογένειά του στην Αγγλία. Πέρα από την αγγλική, μιλούσε άριστα τη γερμανική, τη γαλλική και την ιταλική γλώσσα. Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου και στη συνέχεια ακολούθησε πολιτική καριέρα. Το 1895 ανέλαβε με την έγκριση του κυβέρνησης του λόρδου Rosebery τη «βασιλική» πανεπιστημιακή έδρα του Κέιμπριτζ. Η έναρξη της «σύγχρονης εποχής» αποτέλεσε ένα από τα θέματα που πραγματεύτηκε στην εναρκτήρια ομιλία του –τη σπουδαιότερη ίσως διάλεξη ενός «βασιλικού» καθηγητή, που, κατά παράδοση, συγκέντρωνε πολυπληθή ακροατήρια. Ο Άκτον υποστήριξε ότι η ρήξη της συνέχειας που σηματοδοτεί το τέλος του Μεσαίωνα και την έναρξη της Σύγχρονης Εποχής εντοπίζεται στη διάρκεια του 15^{ου} αιώνα. Η μελέτη της ιστορίας, όπως τόνισε στην ίδια ομιλία του, συμβάλλει στην κατανόηση όλων όσα έχουν προηγηθεί και, έτσι, στην πρόοδο, μέσω της οποίας οι άνθρωποι μπορούν να φέρουν σε πέρας το σχέδιο του Θεού για την ανθρωπότητα. Παρά το γεγονός ότι ο Άκτον δεν διακρινόταν για το επιστημονικό έργο του, ήταν, κατά μια αρκετά πειστική εκδοχή, ο ιδανικός επιμελητής της *Σύγχρονης Ιστορίας του Κέιμπριτζ*: ήταν πολυμαθής, κοσμοπολίτης και διέθετε πολλές και σημαντικές γνωριμίες. Η αλληλογραφία του με την αρμόδια επιτροπή της έκδοσης αποδεικνύει μάλιστα ότι είχε τις ικανότητες να καταστεί ο καλύτερος διαφημιστής της: το διαφημιστικό φυλλάδιο της έκδοσης προκάλεσε μεγάλη εντύπωση στο αναγνωστικό κοινό, κυρίως χάρη στην επιλογή του Άκτον να δώσει έμφαση στη συνεργασία επιφανών ιστορικών –σε μια εποχή που οι συνεργασίες συγκαταλέγονταν στις αξιοπρόσεκτες αρετές κάθε επιστήμης. Ο πρώτος τόμος της δωδεκάτομης *Σύγχρονης Ιστορίας* που επιμελήθηκε –χωρίς όμως να συμβάλλει με κάποιο άρθρο– δημοσιεύτηκε το 1902 (το έτος δηλαδή του θανάτου του) και ολοκληρώθηκε με την έκδοση ενός παραρτήματος και ενός πρωτοποριακού για τα δεδομένα της εποχής ιστορικού άτλαντα δύο περίπου χρόνια πριν την έναρξη του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου (1912). Πρόκειται για ένα έργο που κατέστη για έναν περίπου αιώνα πρότυπο των συλλογικών εκδόσεων του Κέιμπριτζ. Στα ενδιαφέροντα του Άκτον σχετικά με την ιστορία συγκαταλέγονταν ο ρόλος της ελευθερίας και η ικανότητα του ανθρώπου να προωθήσει την ελευθερία και την πρόοδο στην εκκλησία και το κράτος. Η πιο διάσημη άποψή του, την οποία διατύπωσε σε μια επιστολή του το 1887, ήταν η εξής: «η εξουσία έχει την τάση να διαφθείρει και η απόλυτη εξουσία οπωσδήποτε διαφθείρει». (Fitzsimons, 1983: 188-206· *The Oxford Companion to British History*, 1997: 3).

Από την άλλη πλευρά, η ριζική αναδιαμόρφωση του πολιτικού χάρτη της γηραιάς ηπείρου εγκαινίασε τη νέα κορύφωση του αδυσώπητου ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών δυνάμεων σε όλα τα πεδία της δράσης τους: την οικονομία και τη βιομηχανία, την τεχνολογική και επιστημονική πρόοδο, την πολιτειακή και κοινωνική οργάνωση, την πολιτιστική παραγωγή αλλά και τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς ή ακόμη και τον αθλητισμό. Η κατάληξη ήταν το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, που τερμάτισε τον αιώνα της ευρωπαϊκής ειρήνης μετά από το συνέδριο της Βιέννης (1815). Την ίδια εποχή όμως η εξοικείωση των μορφωμένων στα περισσότερα αναπτυγμένα ή υπό ανάπτυξη κράτη με το σχολικό μάθημα της ιστορίας είχε οδηγήσει στην αύξηση του αριθμού των αναγνωστών των ιστορικών βιβλίων. Αξίζει να επαναλάβουμε στο σημείο αυτό ότι οι πολιτικές και κυβερνητικές ελίτ ήταν οι αδιαμφισβήτητοι πρωταγωνιστές στη διαδικασία της «ενθρόνισης» της ιστορίας μεταξύ των καταξιωμένων επιστημών, όχι μόνο επειδή μπορούσαν να ιδρύσουν και να χρηματοδοτήσουν πανεπιστημιακές έδρες και τμήματα, κολέγια, ακαδημίες ή επιστημονικές ενώσεις και ερευνητικά κέντρα, αλλά κυρίως για τον λόγο ότι, όσο περνούσε ο χρόνος, είχαν όλο και περισσότερες ευκαιρίες (μέσω των σχολείων, όπως και των άλλων καθιερωμένων μηχανισμών διάδοσης της εθνικής συνείδησης και του

πατριωτισμού) να στρέψουν το ενδιαφέρον των πολιτών τους προς συγκεκριμένες επιστήμες –τόρα και στην ιστορία. Με άλλα λόγια, οι ιδιαίτερες συνθήκες του 19^{ου} αιώνα βοήθησαν να διαλυθεί το «σύννεφο» της ασάφειας που επισκίαζε έως τότε την ιστορική επιστήμη εξαιτίας της ιδιαίτερης «επιρροής που μπορούσε να ασκεί». Έτσι, οι ηγέτες όλο και περισσότερων κρατών μπορούσαν πια να «βλέπουν» καθαρά, και να αποτιμούν τη χρησιμότητα και την πρακτική αξία της επιστήμης της ιστορίας για τα έθνη τους –κάποια στιγμή θα κατανοούσαν ίσως και τη σημασία που είχε η επιστήμη της ιστορίας για το σύνολο του κόσμου (Bury, 1903: 9). Την άποψη αυτή εξέφρασε το 1903 στη δική του εναρκτήρια διάλεξη ο διάδοχος του Άκτον στην έδρα του «βασιλικού» καθηγητή Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ: ο Ιρλανδός ιστορικός Τζον Μπέρνι (John Bagnall Bury, 1861-1927).

Ο Τζον Μπέρνι (John Bagnall Bury, 1861-1927), γνωστός ως φιλόλογος και ιστορικός, συγκαταλέγεται στους θεμελιωτές των βυζαντινών σπουδών της Βρετανίας. Πριν διοριστεί «βασιλικός» καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ (1902-1927) ήταν γνωστός για τις μελέτες του που αφορούν τη ρωμαϊκή εποχή: π.χ. *A History of the Later Roman Empire, from Arcadius to Irene* (2 τ., 1889) κ.ά. Το βιβλίο του *A History of Greece to the Death of Alexander the Great* (1900) αποτυπώνει τον θαυμασμό του για την Ελλάδα, την οποία επισκέφθηκε μαζί με τη σύζυγό του το 1895. Από τις μελέτες του για τη θεωρία της ιστορίας ξεχωρίζουν οι εξής: *A History of Freedom of Thought* (1914) και *The Idea of Progress* (1920).

Λίγους μήνες όμως πριν από τη διάλεξή του (την οποία θα σχολιάσουμε εκτενέστερα στην επόμενη ενότητα), ένας Κινέζος ιστορικός και προσεκτικός παρατηρητής των ευρωπαϊκών εξελίξεων υποστήριξε ότι η ιστορική επιστήμη είχε αναπτυχθεί τόσο εντυπωσιακά στην Ευρώπη, όχι ως αποτέλεσμα του εντεινόμενου εθνικισμού, αλλά επειδή οι ηγέτες διάφορων ευρωπαϊκών κρατών αντιλήφθηκαν νωρίς τη χρησιμότητά της, επένδυσαν στη διδασκαλία της και τη δημιουργία ιστορικών πανεπιστημιακών τμημάτων και, ενθαρρύνοντας τη μελέτη και διάδοση της εθνικής ιστορίας τους, κατάφεραν να ενισχύσουν την εθνικιστική προσήλωση, συνειδητοποίηση και αυτογνωσία των λαών τους. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι ο συγκεκριμένος ιστορικός προσπαθούσε με αυτό το επιχείρημα να κινήσει το ενδιαφέρον των ιθυνόντων του δικού του κράτους για την ιστορική επιστήμη και να εξασφαλίσει χρηματοδοτήσεις, θα πρέπει πράγματι να τον συμπεριλάβουμε στους καλύτερους ίσως «διαφημιστές» της δυναμικής επιρροής που μπορούσε να ασκεί η ιστορία στη συγκρότηση αλλά και την ανάπτυξη των κρατών της εποχής. Από την άλλη πλευρά, όμως, η άποψή του φανερώνει ότι από τις αρχές του 20ού αιώνα οι ιστορικοί διάφορων –όχι μόνο δυτικών αλλά και μη δυτικών– κρατών προβληματίζονταν για την εξέλιξη της εθνικής ιστοριογραφίας τους, ήταν πρόθυμοι να προβούν σε συγκρίσεις, να αναζητήσουν συνεργασίες, αλλά και να συμμετάσχουν σε συζητήσεις για τις μεθόδους και τις αρχές της ιστορικής έρευνας (Lambert, 2003: 47). Αυτό είναι ίσως το πρώτο στάδιο της διεθνοποίησης της ιστορικής επιστήμης, στο οποίο μπορεί κανείς να διακρίνει τον λανθάνοντα ανταγωνισμό των εθνικών ιστοριογραφιών, που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η άλλη όψη του πολύπλευρου ανταγωνισμού της λεγόμενης *belle époque* –της εποχής που επιφόρτισε και τη νεαρή ιστορική επιστήμη με την υποχρέωση να αποκαταστήσει τη σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον των εθνικών κρατών.

1.2.3. Η αμφισβήτηση και η υπεράσπιση της επιστημονικής ιστορίας

«Η ιστορία είναι μια επιστήμη, τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο», διακήρυττε αρκετά προκλητικά ο Μπέρνι (1903: 7) ενώπιον των φοιτητών και των καθηγητών του Κέιμπριτζ, που έσπευσαν να ακούσουν την εναρκτήρια ομιλία του το 1903. Ένα χρόνο αργότερα, ο άλλος «βασιλικός» καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας της Βρετανίας, ο Τσαρλς Φερθ (Charles Harding Firth, 1857-1936) τού απάντησε στη δική του εναρκτήρια

διάλεξη στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, σχολιάζοντας ότι, αν και δεν είναι εύκολο, είναι απαραίτητο να δοθεί ένας ορισμός της ιστορίας, προκειμένου να αναδειχθεί η αξία της· να αποδειχθεί δηλαδή γιατί η ιστορία είναι «ένα είδος γνώσης χρήσιμης για τους ανθρώπους στην καθημερινή ζωή τους». Ο ορισμός που ικανοποιούσε τον ίδιο, περιέγραφε την ιστορία ως «καταγραφή της ζωής των ανθρώπινων κοινωνιών, των αλλαγών που είχαν υποστεί αυτές οι κοινωνίες, των ιδεών που είχαν καθορίσει τη δράση τους και των υλικών συνθηκών που είχαν ευνοήσει ή αποτρέψει την εξέλιξή τους». (Firth, 1905: 7-8). Αλλά στο ερώτημα αν η ιστορία είναι ή δεν είναι επιστήμη, ο Φερθ, που στο μεταξύ είχε μελετήσει τη δημοσιευμένη διάλεξη του Μπέρι, δεν συμφωνούσε μαζί του.

Ο Φερθ (Charles Harding Firth, 1857-1936) διετέλεσε «βασιλικός» καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης από το 1904 μέχρι το 1925. Στις σημαντικότερες δημοσιεύσεις του περιλαμβάνονται οι μελέτες *Oliver Cromwell and the Rule of the Puritans in England* (1900) και *Cromwell's Army* (1905). Υπήρξε πρωτεργάτης στην έκδοση του περιοδικού *English Historical Review* το 1886, πρόεδρος της *Royal Historical Society* (1913-1917) και της *Historical Association* (1906-1910 και 1918-1920).

Ξεκινούσε μάλιστα την ομιλία του, παραφράζοντας την κεντρική παραδοχή του συναδέλφου του: «η ιστορία είναι επιστήμη ή τέχνη;», ρωτούσε τους ακροατές του. Στην απάντησή του περιέγραφε τρεις διαγραφόμενες τάσεις μεταξύ των ιστορικών της εποχής. Κάποιοι συνάδελφοί του, όπως εξηγούσε, θα υπερθεμάτιζαν την άποψη του Μπέρι ότι είναι μόνο επιστήμη. Άλλοι θα ισχυρίζονταν ότι είναι μόνο τέχνη και ότι ο ιστορικός διακρίνεται για το έργο του αποκλειστικά και μόνο χάρη στη φαντασία του. Κατά την άποψη του Άκτον, ωστόσο, η αλήθεια βρίσκεται κάπου στη μέση: η ιστορία δηλαδή δεν είναι ούτε μόνο επιστήμη ούτε μόνο τέχνη, αλλά αντλεί τα χαρακτηριστικά της από τη φύση και της επιστήμης και της τέχνης. Ως αποτέλεσμα:

το επάγγελμα [του ιστορικού] είναι κατά το ένα μισό του η ανακάλυψη της αλήθειας και κατά το άλλο η αναπαράστασή της. [...] Η ανακάλυψη της αλήθειας είναι επιστημονική διεργασία και ο ιστορικός ανακαλύπτει πώς ήταν η ζωή μιας δεδομένης κοινωνίας μέσω των ντοκουμέντων που αυτή έχει αφήσει πίσω της. [...] Αφού ανακαλύψει την αλήθεια ξεκινά το δεύτερο στάδιο του έργου του. [...] Όπως συνηθίζουμε να λέμε, “τοποθετεί τις ιδέες του στο χαρτί”· δηλαδή αγωνίζεται να ενσωματώσει σε κάποια υλική μορφή τις αντιλήψεις για το παρελθόν που πλανώνται στο μυαλό του. Αυτή η εργασία συνδυασμού, κατασκευής και ανα-δημιουργίας είναι ουσιαστικά καλλιτεχνική παρά επιστημονική ως προς τη φύση της (Firth, 1905: 8-9).

Στην ουσία αυτή ήταν η μοναδική συνεισφορά του Φερθ στη θεωρητική συζήτηση γύρω από την ιστορία και, όπως φαίνεται, αυτό που επεδίωκε, υπερασπιζόμενος την καλλιτεχνική της υπόσταση, ήταν να διαφοροποιηθεί από τον Μπέρι και έτσι να αποσοβήσει τη σύγκριση των ιστορικών σπουδών στα δύο πανεπιστήμια, από φόβο μήπως το πρόγραμμα σπουδών στη Σχολή του πανεπιστημίου που εκπροσωπούσε, αποδεικνυόταν κατώτερο. Την εντύπωση αυτή ενισχύει το γεγονός ότι επέλεξε να αφιερώσει ολόκληρη τη διάλεξή του σε προτάσεις για τη συστηματικότερη εκπαίδευση των ιστορικών της Οξφόρδης, παρά το γεγονός ότι ο κυρίαρχος άτυπος κανόνας ήθελε τις εναρκτήριες ομιλίες των «βασιλικών» καθηγητών να επικεντρώνονται σε ένα ειδικό θέμα, κατά προτίμηση θεωρητικό, και να αποτελούν τρόπον τινά συμβολή στην εξέλιξη της επιστημονικής συζήτησης. Από την άποψη αυτή η διάλεξη του Φερθ υστερούσε από τις ομιλίες πολλών άλλων κατόχων της ίδιας έδρας ενώ η σημαντικότερη ίσως συμβολή της εστιαζόταν στην οργάνωση των ιστορικών σπουδών. Συγκεκριμένα, ο Φερθ προσπάθησε να ανατρέψει την παραδοσιακή τακτική των ιστορικών πανεπιστημιακών τμημάτων που επιδίωκαν την αποφοίτηση απλά μορφωμένων ανδρών. Στόχος του ήταν η όσο το δυνατό καλύτερη κατάρτιση επαγγελματιών ιστορικών και προφανώς η απώτερη φιλοδοξία του να συνδέσει το όνομά του με την αναδιοργάνωση των ιστορικών σπουδών της Οξφόρδης. Αλλά τόσο ο ίδιος όσο και ο Μπέρι γνώ-

ριζαν καλά ότι οι ερμηνείες της ιστορίας που θα αποτολμούσαν ως «βασιλικού» καθηγητές των δύο σημαντικότερων βρετανικών πανεπιστημίων, θα ασκούσαν μεγάλη επίδραση τουλάχιστον στη βρετανική ιστορική κοινότητα (Soffer, 1994: 78). Ωστόσο, δεν είναι βέβαιο αν επιθυμούσαν να δώσουν το έναυσμα για επιστημονικές αντιπαραθέσεις –ο Φερθ δηλαδή, όταν αμφισβητούσε τον ορισμό του Μπέρι για την ιστορία, και ο Μπέρι, όταν ανακοίνωνε τον ορισμό του, έχοντας απόλυτη επίγνωση ότι ήταν «επαναστατικός» με γνώμονα τα έως τότε δεδομένα της βρετανικής ιστοριογραφικής παραγωγής. Είναι αλήθεια πάντως ότι αμφότεροι απέκτησαν περισσότερους εχθρούς παρά οπαδούς ή ομοϊδεάτες μετά τις εναρκτήριες διαλέξεις τους.

Συγκεκριμένα ο Φερθ, επειδή παρότρυνε τους αποφοίτους της σχολής του να προβούν σε επιστημονικές δημοσιεύσεις, θεωρήθηκε ιδιαίτερα προκλητικός από τους συναδέλφους του, που διέθεταν ελάχιστο έργο. Ο Μπέρι, επειδή στη δική του ομιλία κατέθετε την εμπειρία του επαγγελματία/επιστήμονα ιστορικού σε ό,τι αφορά τις περιπέτειες της αναγνώρισης της ιστορίας ως επιστήμης, τονίζοντας μάλιστα ότι η επιστημονική της ταυτότητα είχε αμφισβητηθεί εξαιτίας της λογοτεχνικής αφήγησης πολλών καταξιωμένων συναδέλφων του, θεωρήθηκε ότι –έμμεσα τουλάχιστον– εξαπέλυε επίθεση εναντίον των παλιότερων Βρετανών ιστορικών. Έτσι φαίνεται πως εξέλαβε την ομιλία του ο Τζορτζ Μακόλεϋ Τρεβέλιαν (George Macaulay Trevelyan, 1876-1962), συγγενής του γνωστού ιστορικού λόρδου Τόμας Μπάμπινγκτον Μακόλεϋ (Thomas Babington Macaulay, 1800-1859), του οποίου το έργο *Ιστορία της Αγγλίας* συγκαταλεγόταν στις σημαντικότερες λογοτεχνικές ιστορικές προσεγγίσεις του 19^{ου} αιώνα (βλ. κεφάλαιο 6). Αργότερα, βέβαια, ο ίδιος εξήγησε ότι η αντιπαραθέσή του με τον Μπέρι ήταν καθαρά επιστημονική και όχι προσωπική –αλλά μάλλον δεν ήταν αρκετά πειστικός.

Ο Τζορτζ Μακόλεϋ Τρεβέλιαν (1876-1962) ολοκλήρωσε τη διδακτορική διατριβή του το 1898 και ξεκίνησε ακαδημαϊκή σταδιοδρομία, την οποία όμως διέκοψε προσωρινά το 1903, για να αφιερωθεί στην ιστορική συγγραφή. Διαδέχθηκε τον Μπέρι στην έδρα του «βασιλικού» καθηγητή Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ και καταξιώθηκε ως ιδιαίτερα δημοφιλής ιστορικός. Στις σημαντικότερες μελέτες του περιλαμβάνονται: *England under the Stuarts* (1904) και *Garibaldi's Defense of the Roman Republic* (1906), που αποτέλεσε το έναυσμα για τη συγγραφή άλλων δύο βιβλίων του: *Garibaldi and the Thousand* (1910), *Garibaldi and the Making of Italy* (1911). Με κίνητρο την πώληση χιλιάδων αντιτύπων της μελέτης του *History of England* (1926), ξεκίνησε μετά το διορισμό του στο Κέιμπριτζ τη συγγραφή της τρίτομης ιστορίας της Αγγλίας, προσδοκώντας να εκπληρώσει το όνειρο της ζωής του: να γράψει δηλαδή μια μελέτη που θα έμοιαζε με δράμα σε πέντε πράξεις. Το τελευταίο σημαντικό βιβλίο του, *English Social History* (1944), αποδείχθηκε η μεγαλύτερη εμπορική επιτυχία του.

Ο Τρεβέλιαν θαύμαζε από παιδί τον μακρινό συγγενή του και, όπως αποδείχθηκε, ακολούθησε σε όλη τη σταδιοδρομία του τη λογοτεχνική τακτική προσέγγισης του παρελθόντος που είχε κάνει εκείνον διάσημο. Το όνειρό του ήταν να γράφει ιστορικές μελέτες έξω από το πανεπιστημιακό κατεστημένο, απαλλαγμένος από τη σχολαστικότητα και αυστηρότητά του, αλλά και χωρίς να εξαρτάται από τον μισθό του καθηγητή. Ήταν αρκετά εύπορος και κατάφερε να πραγματοποιήσει αυτό το όνειρό του. Το 1903 απομακρύνθηκε από το Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ και δεν επέστρεψε παρά μόνο το 1927: όταν μετά τον θάνατο του Μπέρι τον διαδέχθηκε στην τιμητική έδρα του «βασιλικού» καθηγητή, αποκτώντας έτσι και τη δυνατότητα να ανακαλέσει αρκετές από τις πρωτοβουλίες του σε ό,τι αφορά την επιστημονική κατάρτιση των αποφοίτων του ιστορικού προγράμματος του Κέιμπριτζ. Για τον Τρεβέλιαν, άλλωστε, η ιστορία δεν ήταν απαραίτητο να συνδέεται με κάποιο επάγγελμα. Κατά την άποψή του, συνδεόταν με την πρόοδο της κοινωνίας –αποκλειστικά μάλλον της βρετανικής κοινωνίας– προσέφερε στους αναγνώστες της την υπέρτατη διανοητική ευχαρίστηση και στον ιστορικό «μια μόνιμη πηγή ευχαρίστησης», σαγηνευόντάς τον ακόμη και με την «ποιητική διάστασή της» (Bloch, 1994: 40). Με άλλα λόγια, ο Τρεβέλιαν πίστευε ότι η ιστορία ήταν μια αφηγηματική τέχνη και ότι ο

ιστορικός ήταν ο δάσκαλος που θα προετοίμαζε τον Βρετανό πολίτη να διατυπώνει την κριτική του για την κοινωνία του και τα πολιτικά προβλήματά της, χωρίς προκαταλήψεις και έχοντας γνώση του τι συνέβη.

Αυτός ο ιστορικός, λοιπόν, δεν είχε υποχρέωση να κοπιάζει, όπως ο φυσικός επιστήμονας, για να ανακαλύπτει αιτιακούς νόμους ή να ανιχνεύει τα διάφορα στάδια στην πορεία της κοινωνικής εξέλιξης. Αντίθετα, αυτό που θα έπρεπε να κάνει, ήταν να αφιερωθεί στη συγγραφή ιστορικών βιβλίων που θα προκαλούσαν απaráμιλλο «ενθουσιασμό» στους αναγνώστες τους και θα τους βοηθούσαν να καταρρίψουν όλες τις προκαταλήψεις τους. Για την επίτευξη αυτού του στόχου οι μελέτες του ήταν απαραίτητο να προβάλλουν τους ήρωες και τα ιδανικά άλλων εποχών, ώστε να κινούν το «διανοητικό πάθος» των αναγνωστών τους. Σε αυτό ακριβώς το σημείο παρατηρούμε και την πρώτη αντίφαση του συλλογισμού του: από τη μια πλευρά υποβίβαζε συνειδητά τις επιστημονικές μεθόδους της ιστορίας, παρουσιάζοντας τον ιστορικό να ψυχαγωγεί και να εκπαιδεύει σύμφωνα με τα εθνικά ιδεώδη το κοινό του ή απλώς να «παίζει» με το υλικό του –επιχειρώντας ταξινομήσεις, επιλογές, υποθέσεις ή ακόμη και γενικεύσεις που ούτως ή άλλως είναι απορριπτέες στην ιστορική επιστήμη. Από την άλλη, όμως, τόνιζε με κάθε ευκαιρία ότι η ιστορία διαθέτει την επιστημονική μεθοδολογία της και ο ίδιος εξηγούσε αναλυτικά τις μεθόδους που ακολουθούσε. Αρκετά συχνά όμως περιέγραφε στους συναδέλφους του αλλά και στους αναγνώστες του έργου του πόσο ενθουσιαζόταν, όταν βάδιζε στα πεδία των μαχών του Γαριβάλδι ή όταν διάβαζε ιδιωτικές επιστολές του παρελθόντος στις οικίες των συντακτών ή παραληπτών τους και με τη συντροφιά των απογόνων τους. Άλλοτε πάλι παραδεχόταν ότι διασκέδαζε να γράφει ιστορικές μελέτες με ευχάριστο τέλος. Πώς είναι δυνατό ο ιστορικός να επιλέγει ένα ευχάριστο τέλος στη θέση του epilόγου ή των συμπερασμάτων της επιστημονικής μελέτης του; Αυτό το σημείο αποτελεί τη δεύτερη αντίφαση της στάσης του απέναντι στην ιστορία, η οποία όμως αποκαλύπτει και τα κίνητρά του: η ευχάριστη εξιστόρηση και το όμορφο τέλος μιας ιστορικής μελέτης υπαγορεύονταν από την εθνική κουλτούρα, με την οποία ο ίδιος ταυτιζόταν και την οποία υπηρετούσε. Με απλούστερα λόγια, δίνοντας έμφαση στην καλλιτεχνική υπόσταση της ιστορίας, ο Τρεβέλιαν προσπαθούσε να καλύψει τις εθνικιστικές προσηλώσεις του. Παράλληλα, όμως, φιλοδοξούσε να γίνει διάσημος, όπως ήταν δηλαδή και ο μακρινός θεός του (Soffer, 1994: 123-7· Kenyon, 1984: 175-8 και 227 κ.εξ· Evans, 2009: 47).

Αξίζει όμως να αναρωτηθεί κανείς γιατί ένας ιστορικός θα τολμούσε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα να παρομοιάζει την επιστήμη του με *παιχνίδι* και να ταυτίζει το τελικό προϊόν της με μια χαριτωμένη λογοτεχνική αφήγηση, που θα είχε απαραίτητα ευχάριστο τέλος για να ικανοποιεί τους αναγνώστες της. Είναι αλήθεια ότι τη δεδομένη εποχή ο ιστορικός –ακόμη κι αν δεν είχε την οικονομική άνεση του Τρεβέλιαν– δεν ανησυχούσε ότι, διατυπώνοντας τις αμφισβητήσεις του για την επιστήμη του, θα υπονόμει ο ίδιος το επάγγελμά του, τις πανεπιστημιακές έδρες, τα ιστορικά τμήματα και τις χρηματοδοτήσεις του. Φαίνεται ότι ήταν από τους λίγους επαγγελματίες επιστήμονες της εποχής, που ήταν βέβαιοι ότι δεν θα έχαναν τη «χήνα που κάνει τα χρυσά αυγά» –για να θυμηθούμε το σκωπτικό σχόλιο του Λατούρ. Από την άλλη πλευρά ήδη φάνηκε ότι η ιστορία δεν είχε κινήσει το ενδιαφέρον των ηγεμόνων και των κυβερνήσεων χάρη στην επιστημονική της μεθοδολογία, αλλά διότι η εξιστόρηση του ένδοξου παρελθόντος των εθνών που εκπροσωπούσαν και διοικούσαν, εξυπηρετούσε τις πολιτικές επιδιώξεις τους. Με άλλα λόγια αυτό που απαιτούσαν οι ιθύνοντες των κρατών της εποχής από τον επαγγελματία ιστορικό, ήταν η συγγραφή και «μετάδοση» στην κοινωνία μιας εθνικής ιστορίας που θα ικανοποιούσε τις «εθνικές ανάγκες» (με το περιεχόμενο που προσέδιδαν οι ίδιοι στον όρο). Από την άποψη αυτή ο Τρεβέλιαν μπορούσε να είναι περισσότερο δημοφιλής από τον Μπέρι, τον Φερθ και πολλούς άλλους συναδέλφους του. Ήταν επίσης πιθανό να προσελκύει στις ομιλίες του μεγαλύτερο ακροατήριο –όπως πράγματι συνέβαινε– και ίσως θα ήταν ακόμη πιο επιτυχημένος, αν είχε τη δυνατότητα να αναλάβει την επιμέλεια ενός τηλεοπτικού ιστορικού προγράμματος ή μιας σειράς ιστορικών ντοκιμαντέρ. Επομένως, οι επιθέσεις του Τρεβέλιαν κατά της επιστημονικής ιστορίας μας οδηγούν σε μια ευρύτερη συζήτηση γύρω από τις προθέσεις και τα κίνητρα ενός ιστορικού κατά τη διαδικασία της επιλογής των θεωριών που αποδέχεται και υπερασπίζεται. Παράλληλα, όμως, μας ωθούν σε έναν ευρύτερο προβληματισμό σχετικά

με την υποτιθέμενη ασφάλεια που μπορεί να αισθανόταν ένας ιστορικός των αρχών του 20^{ου} αιώνα, εάν στηριζόταν στη λανθασμένη εκτίμηση ότι ο επιστημονικός διάλογος για την ιστορία απευθύνεται και αφορά αποκλειστικά και μόνο τους ιστορικούς.

Σε κάθε εποχή ο ιστορικός ελέγχεται και κρίνεται για το έργο και τις επιστημονικές θεωρίες του τόσο από την κοινωνία στην οποία «μεταδίδει» τα πορίσματα της έρευνάς του όσο και από τα μέλη της ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας –που ειδικά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αναγνώριζε έναν γνωστικό κλάδο ως επιστήμη με κυριότερο κριτήριο τη συγγένεια της μεθοδολογίας του με εκείνη των φυσικών επιστημών. Είναι αλήθεια ότι η έμφαση σε αυτή τη συγγένεια τροφοδότησε τις ατέρμονες διεπιστημονικές συζητήσεις σχετικά με την επιστημονική ταυτότητα όχι μόνο της ιστορίας αλλά γενικότερα των κλάδων που μελετούν την κοινωνία και τον άνθρωπο –και όλες σχεδόν οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες βρέθηκαν, όπως ήδη αναφέρθηκε, για μεγάλο χρονικό διάστημα στο περιθώριο των επιστημών, διότι η μεθοδολογία τους διαφέρει σημαντικά από εκείνη των φυσικών επιστημών (Porter & Ross, 2003: 1-10). Βέβαια, η διαφορά αυτή δεν σημαίνει ότι η ιστορία ή οι άλλες επιστήμες της κοινωνίας και του ανθρώπου δεν διαθέτουν μια οργανωμένη μεθοδολογία. Στα τρία επόμενα κεφάλαια του βιβλίου θα εξηγήσουμε ότι ο ιστορικός χρησιμοποιεί συγκεκριμένους τρόπους για τη συγκέντρωση, τον έλεγχο και τη μελέτη των πηγών του. Ορίζει δηλαδή με βάση τις αρχές και τη δεοντολογία της επιστήμης του το υπό εξέταση αντικείμενο και τα ερευνητικά ερωτήματά του, προσεγγίζει, συμβουλευείται και αξιοποιεί με επιστημονική συνέπεια την υπάρχουσα βιβλιογραφία και εν τέλει χρησιμοποιεί έναν αδιαμφισβήτητα «επιστημονικό χάρτη» για την πλοήγησή του στην άγνωστη χώρα του παρελθόντος. Αντίθετα, όμως, από άλλους επιστήμονες, έχει τη δυνατότητα να επιλέγει με μεγαλύτερη ελευθερία τις μεθόδους του –ιδίως στο στάδιο της συγγραφής της μελέτης του– καθώς και τους τρόπους μέσω των οποίων μπορεί να μεταδίδει στο ευρύτερο κοινό τα πορίσματα της έρευνάς του. Αυτή ακριβώς η ελευθερία έδωσε κατά καιρούς την ευκαιρία σε διάφορους επιστήμονες αλλά ακόμη και σε μερικούς ιστορικούς να αμφισβητήσουν την επιστημονικότητα της ιστορίας. Ως αποτέλεσμα, ο επιστημονικός και διεπιστημονικός διάλογος προσέλαβε αρκετές φορές τις διαστάσεις ενός «ανταγωνισμού» γύρω από ερωτήματα όπως: ποια είναι η «καλύτερη» επιστήμη ή ποια είναι η «καλύτερη» ιστορική μεθοδολογία και ποιος ο «καλύτερος» ιστορικός.

Η ιστορία πράγματι διαφέρει καταφανώς από τη λογοτεχνία, αλλά συχνά οι ίδιοι οι ιστορικοί αναφέρονται στην «τέχνη» τους, αφού αναπόδραστα ο λόγος είναι το μέσο για την καταγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας τους. Επομένως, το εάν κάποιες ιστορικές μελέτες είναι περισσότερο ευανάγνωστες από άλλες, δεν αποτελεί κριτήριο ούτε για τον έλεγχο της επιστημονικής κατάρτισης του ιστορικού ούτε για την επιστημονική υπόσταση της ιστορίας. Θα αποτελούσε, ίσως, εάν δεχόμασταν ως κριτήριο με αντίστοιχη αξία, την ευχάριστη κοινωνική συμπεριφορά ενός γιατρού, για παράδειγμα, χάρη στην οποία θα τον συμπαθούσαν οι ασθενείς του και θα εμπιστευόνταν περισσότερο την επιστήμη και την ειδικότητά του. Ο ιστορικός, είτε δημιουργεί ευανάγνωστα κείμενα είτε όχι, δεν γράφει τις μελέτες του με βάση τη φαντασία του. Αντίθετα από τον λογοτέχνη, ο ιστορικός δεν επινοεί περιστατικά, δράστες και πρωταγωνιστές ή ανθρώπινες σχέσεις αλλά βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στο υλικό του. Η φαντασία είναι χρήσιμη και για τον ιστορικό αλλά μάλλον ταυτίζεται με τη διανοητική ευρηματικότητα και ευελιξία που του επιτρέπουν να κατασκευάσει τους θεματικούς άξονες μέσω των οποίων θα αποκαταστήσει τις σχέσεις μεταξύ των εξιστορούμενων γεγονότων, προκειμένου να καταλήξει στην άμεση απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων που έθεσε εξαρχής. Ο ιστορικός δηλαδή έχει την ανάγκη «να κατανοήσει πώς σκέφτονταν οι άνθρωποι που τον απασχολούν» (Carr, 1999: 38).

Ας παραθέσουμε στο σημείο αυτό ένα απλό παράδειγμα, για να κατανοήσουμε σε ένα πρώτο στάδιο πώς εργάζεται ο ιστορικός, πόσο χρήσιμη είναι η φαντασία και η ευρηματικότητά του και γιατί η ελευθερία του είναι τόσο μεγάλη, που τρομάζει άλλους επιστήμονες ή μη ειδικούς. Ας υποθέσουμε, λοιπόν, ότι ένας ιστορικός μελετά τους λόγους που οδήγησαν σε μια λαϊκή εξέγερση και στην εκδίωξη ενός βασιλιά που μέχρι πρότινος ήταν αγαπητός στους υπηκόους τους. Αν περιοριστεί στην εξέταση αποκλειστικά των εξελίξεων της εσωτερικής πολιτικής των τελευταίων χρόνων της βασιλείας του, μπορεί ίσως να καταλήξει στο συμπέρασμα

ότι ο συγκεκριμένος βασιλιάς σταδιακά έγινε σκληρός και απολυταρχικός –και για τον λόγο αυτό εκδιώχθηκε. Αν όμως εξετάσει σε βάθος τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της λαϊκής εξέγερσης, είναι πιθανό να ανακαλύψει ότι κάποιος από τους ηγέτες της εκπροσωπούσαν ίσως συμφέροντα δεδομένων ισχυρών ομάδων εντός του βασιλείου ή ότι συνδέονταν με ξένες δυνάμεις, οι οποίες είχαν λόγους να ασκούν επιρροή στο εν λόγω βασίλειο. Αν πάλι εμβαθύνει στη διερεύνηση των κινήτρων των ανδρών που επιχείρησαν να οργανώσουν την εξέγερση, ενδεχομένως να αναγκαστεί να εξετάσει και τη σχέση (ή τη μεταστροφή της σχέσης) αυτού του βασιλιά με τις ομάδες πίεσης ή τις εξωτερικές δυνάμεις που μπορεί να παρενέβησαν. Υπό το πρίσμα αυτό η ίδια εσωτερική πολιτική του βασιλιά είναι λογικό να αναλυθεί με διαφορετικό τρόπο. Αν στη συνέχεια ο ιστορικός εξετάσει την οικονομική κατάσταση του βασιλείου ή αναζητήσει την επιρροή των πιθανών συμβούλων του βασιλιά ή παρακολουθήσει τις συνέπειες ενός ή περισσότερων πολέμων στους οποίους ενδεχομένως ενεπλάκη αυτό το βασίλειο λίγο νωρίτερα, προσθέτει στη «συνάρτησή» του (αν είναι θεμιτό να δανειστούμε εδώ έναν όρο της μαθηματικής επιστήμης) πρόσθετες και κατά κανόνα άγνωστες παραμέτρους, που αναπόδραστα επηρεάζουν και επίσης αλλάζουν το αποτέλεσμα, στο οποίο θα καταλήξει. Αυτό το απλοϊκό παράδειγμα εξηγεί αρκετά πειστικά γιατί οι ιστορικοί διαφωνούν μεταξύ τους, αλλά και γιατί δύο ή περισσότερες ιστορικές μελέτες που πραγματεύονται το ίδιο θέμα, είναι πολύ πιθανό να διαφέρουν τόσο ως προς τη δομή και τον αφηγηματικό ιστό τους όσο και ως προς τα υπό διερεύνηση ερωτήματα, με τα οποία ξεκινούν και τις τελικές απαντήσεις στις οποίες καταλήγουν. Αν εστιάσουμε την προσοχή μας στα διάφορα στάδια της εργασίας του ιστορικού, στην επιλογή του υπό εξέταση θέματος ή και του τίτλου της μονογραφίας, στην οποία καταθέτει ο ιστορικός τα πορίσματα της έρευνας και τις προτεινόμενες ερμηνείες του, είναι αρκετά εύκολο να κατανοήσουμε τη χρησιμότητα και της φαντασίας του.

Είναι φανερό δηλαδή ότι η φαντασία του ιστορικού είναι ένας από τους παράγοντες που συνέβαλε στον εμπλουτισμό της θεματολογίας της ιστοριογραφίας στην πορεία του χρόνου (Kellner, 2013: 154-5). Εξάλλου, όπως θα εξηγήσουμε και παρακάτω, είναι απαραίτητη η άποψη που θέλει την ιστορία να ταυτίζεται με τη «βιογραφία των μεγάλων ανδρών»⁹ (βλ. σχετικά κεφάλαιο 5). Τα κράτη και οι προσωπικότητες έπαψαν προ πολλού να αποτελούν το βασικότερο θέμα των ιστορικών μελετών, ενώ το ενδιαφέρον των ιστορικών έχει στραφεί σε ένα εξαιρετικά ευρύ φάσμα κοινωνικών, οικονομικών, πολιτιστικών ακόμη και αφηρημένων ζητημάτων για τη μελέτη των οποίων ακόμη και η αναζήτηση πηγών απαιτεί, όπως θα φανεί και παρακάτω, την επιστράτευση της ευρηματικότητάς τους. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ιστορικοί επινοούν τις πηγές τους και το παρελθόν που εξετάζουν, αλλά με τη βοήθεια της φαντασίας και της σκέψης τους ανακαλύπτουν τρόπους, για να αξιοποιήσουν κατηγορίες πηγών, τις οποίες απέφευγαν από αμηχανία ή αγνοούσαν στο παρελθόν οι συνάδελφοί τους.¹⁰ Μπορούμε, λοιπόν, να υποστηρίξουμε ότι ένας ιστορικός που συνέδεε στενά την ιστορία με τη λογοτεχνία και δεν έκρυβε την προτίμησή του για ελκυστικά θέματα (π.χ. βιογραφίες σπουδαίων ανδρών και συνταρακτικά γεγονότα), όπως ο Τρεβέλιαν, ούτε ήταν αφελής ούτε αγνοούσε τις μεθόδους της ιστορικής έρευνας. Αυτό, για παράδειγμα, που διαφοροποιούσε τον Τρεβέλιαν από πολλούς άλλους ομοϊδεάτες ιστορικούς της γενιάς του, ήταν ότι έγραφε τις μελέτες του με κυριότερη επιδίωξη να γίνει αποδεκτός από το ευρύτερο κοινό (που απαρτίζεται από τους ιστορικούς, τους άλλους επιστήμονες, τους μη ειδικούς φιλόστορες αναγνώστες αλλά τις πολιτικές ελίτ που συνήθως χρησιμοποιούν την ιστορία για τις επιδιώξεις τους). Ως αποτέλεσμα, οι απόψεις του δεν επηρέασαν σοβαρά την εξέλιξη της ιστορικής επιστήμης. Στα τελευταία στάδια της σταδιοδρομίας του οι εθνικιστικές προσεγγίσεις και οι υμνητικές βιογραφίες του παρέ-

⁹ Ο Καρ θεωρούσε ότι μια «ατυχής διατύπωση» του Τόμας Καρλάυλ (Thomas Carlyle, 1795-1881), διακεκριμένου ιστορικού και συγγραφέα σημαντικών έργων [όπως *The French Revolution* (1837), *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History, Past and Present* (1843), και *History of Friedrich II of Prussia: Called Frederick the Great* (6 τ., 1858-1865)] ήταν η αιτία που ακόμη και πολλοί σύγχρονοί του ταύτιζαν καταχρηστικά την ιστορία με τη βιογραφία των μεγάλων ανδρών

¹⁰ Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν οι προφορικές μαρτυρίες, τη σημασία και τη χρήση των οποίων θα παρουσιάσουμε αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο.

πεμπαν σε μια ξεπερασμένη εποχή της ιστορικής επιστήμης και ο ίδιος ήταν πια εκτός μόδας για τους επαγγελματίες ιστορικούς. Κατά σύμπτωση υπήρξε ο ιστορικός που τους πρώτους μήνες του 1961 έδωσε την αφορμή για την έναρξη ενός νέου και ιδιαίτερα έντονου κύκλου συζητήσεων γύρω από τη μεθοδολογία, τη φιλοσοφία και τη χρησιμότητα της ιστορίας: η αποχώρηση δηλαδή από το πανεπιστήμιο αυτού του «μεγάλου γέροντα» της βρετανικής ιστορίας, όπως τον αποκαλούσαν, του τελευταίου Ουίγκου ιστορικού που εκπροσωπούσε μια άλλη εποχή, ήταν η αφορμή για τη διοργάνωση μιας σειράς διαλέξεων στο Κέιμπριτζ. Σε αυτές τις συζητήσεις θα μπορούσε κανείς να αναζητήσει τις απαρχές των «επαναστατικών» εξελίξεων που επρόκειτο να γνωρίσει η ιστορική επιστήμη στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα

Ο διακεκριμένος ιστορικός και νωρίτερα διπλωμάτης Έντουαρντ Καρ (Edward H. Carr, 1892-1982) ήταν ο προσκεκλημένος ομιλητής που επρόκειτο να πρωταγωνιστήσει σε αυτόν τον νέο κύκλο συζητήσεων σχετικά με την ταυτότητα και τη γενικότερη σημασία της ιστορικής επιστήμης. Οι διαλέξεις του εστιάστηκαν στο καθόλα προκλητικό ερώτημα *τι είναι ιστορία*, μεταδόθηκαν από το BBC, και ο ίδιος φρόντισε να διαβαστούν άμεσα από ευρύτερο κοινό. Εντός του έτους, προχώρησε στη δημοσίευσή τους σε βιβλίο, το οποίο πούλησε χιλιάδες αντίτυπα, μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες, εγκωμιάστηκε, αλλά προκάλεσε και ποικίλες αντιδράσεις. Αξίζει, για παράδειγμα, να σημειωθεί ότι τον Νοέμβριο του 2001 το Ινστιτούτο Ιστορικής Έρευνας του Λονδίνου, με αφορμή τη σαρακοστή επέτειο από την αρχική έκδοση του βιβλίου του Καρ, διοργάνωσε διήμερο συμπόσιο, τα πρακτικά του οποίου δημοσιεύθηκαν με τίτλο *Τι είναι ιστορία σήμερα*, ενώ παράλληλα επανεκδόθηκε το βιβλίο του Καρ με νέα εισαγωγή.¹¹ Αλλά και το συμπόσιο αυτό ήταν μια επετειακή εκδήλωση ή αποτελούσε την αφετηρία ενός ακόμη κύκλου συζητήσεων στην αυγή του 21^{ου} αιώνα; Μάλλον ο διάλογος γύρω από το ερώτημα *τι είναι ιστορία* δεν σταμάτησε ποτέ. Μοιάζει ατέρμονος και, ανάλογα με τις εξελίξεις κάθε εποχής, γνωρίζει νέες κορυφώσεις.

Ο Καρ (1892-1982), γόνος συντηρητικών μεγαλοαστών, μετά την περάτωση των σπουδών του στη Σχολή Τρίνιτι του Κέιμπριτζ προσέφερε τις υπηρεσίες του στο Foreign Office, θέση από την οποία παρακολούθησε την εξέλιξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και τη Ρωσική Επανάσταση αλλά και τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών, ευελπιστώντας για την επάνοδο του ευρωπαϊκού κόσμου στην προπολεμική του κατάσταση. Τα επόμενα χρόνια το ερευνητικό ενδιαφέρον του επικεντρώθηκε στη Ρωσία. Το 1925 μετατέθηκε στη Ρίγα, την πρωτεύουσα της Λετονίας, έμαθε τη ρωσική γλώσσα, μελέτησε ενδελεχώς τα έργα του Ντοστογιέφσκι και εντυπωσιάστηκε από τη ρωσική φιλοσοφία και τις πολιτικές ιδέες Ρώσων εξόριστων, όπως του αναρχικού και εκπροσώπου του μηδενισμού Μιχαήλ Μπακούνιν. Το 1931 δημοσίευσε τη βιογραφία του Ντοστογιέφσκι (*Dostoevsky (1821-1881): A New Biography*), το 1933 τη μελέτη του *The Romantic Exiles*, το 1934 τη βιογραφία του Μαρξ (*Karl Marx: A Study in Fanaticism*) και το 1937 (το έτος που επισκέφτηκε τη Σοβιετική Ένωση και τη ναζιστική Γερμανία) ξεκίνησε τη μελέτη *Η εικοσαετής κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων* (η οποία δημοσιεύθηκε το 1939, λίγους μήνες πριν τη γερμανική κατάληψη της Πολωνίας: το βιβλίο αυτό μεταφράστηκε στα ελληνικά το 2000 από τις εκδόσεις Ποιότητα). Στο συγγραφικό έργο του συγκαταλέγονται πολλές άλλες μελέτες μεταξύ των οποίων και η 14τομη ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, που ολοκληρώθηκε σε διάστημα 25 ετών (ο πρώτος τόμος της δημοσιεύθηκε το 1950). Ωστόσο, το γνωστότερο βιβλίο του είναι το *What is History?* (α' έκδ. Macmillan 1961).

Οι εξελίξεις των πρώτων ψυχροπολεμικών χρόνων αποτέλεσαν το ισχυρότερο κίνητρο για τον Καρ και τους άλλους ιστορικούς που παρακίνησαν με τον δικό τους τρόπο ή απλώς συμμετείχαν σε αυτόν τον επιστημονικό διάλογο σχετικά με τη σχέση της ιστορικής επιστήμης με το ιστορικό γίγνεσθαι, την αξία των ερευνητικών

¹¹ Η αγγλική έκδοση έγινε το 2002. Βλ. Cannadine, 2007: 10-11.

πορισμάτων και γενικότερα τη χρησιμότητά της. Συγκεκριμένα, όπως εξηγούσε ο Καρ μερικές δεκαετίες αργότερα, την εποχή που ετοιμάζε την πρώτη έκδοσή του:¹²

Ο Δυτικός κόσμος ζούσε ακόμα τον απόηχο των δύο παγκοσμίων πολέμων και των δύο μεγάλων επαναστάσεων του 20ού αιώνα, της Ρωσικής και της Κινέζικης. Η αθώα αυτοπεποίθηση και η πίστη στη διαρκή πρόοδο της ανθρωπότητας, που χαρακτήριζαν τη Βικτοριανή εποχή, αποτελούσαν πια μακρινό παρελθόν. Η πραγματικότητα πρόβαλλε ανησυχητική, αν όχι απειλητική. Μολαταύτα, υπήρχαν ήδη ενδείξεις ότι ορισμένοι από τους κινδύνους που απειλούσαν την ανθρωπότητα θα μπορούσαν να αποτραπούν. Η διεθνής οικονομική κρίση, που ορισμένοι θεωρούσαν βέβαιο ότι θα ακολουθήσει τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν είχε ξεσπάσει. Η Βρετανική Αυτοκρατορία είχε διαλυθεί χωρίς ιδιαίτερους κλυδωνισμούς. Η αποσταλινοποίηση στη Σοβιετική Ένωση και η “απομακαρθοποίηση” στις Ηνωμένες Πολιτείες προχωρούσαν με ικανοποιητικούς ρυθμούς. Η Γερμανία και η Ιαπωνία είχαν συνέλθει από τη συντριπτική ήττα του 1945 και η οικονομία τους ανέκαμπτε με ταχείς ρυθμούς, ενώ η Γαλλία γινόταν σιγά σιγά και πάλι μεγάλη δύναμη. Στις ΗΠΑ άρχιζε η περίοδος του Κένεντυ, και στα χρηματιστήρια αζιτών όλου του κόσμου η άνθηση ήταν γεγονός. (...) Τα επόμενα είκοσι χρόνια, πολλές από τις ελπίδες μου, αλλά κι η γενικότερη μακαριότητα που αντανακλούσαν τα κείμενά μου, διαψεύστηκαν (Carr, 1999: 11-12).

Προφανώς είχε εξαρχής κατά νου να επιχειρήσει μια δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση αυτού του βιβλίου του. Για τον σκοπό αυτό, συγκέντρωσε «ένα μεγάλο κουτί με κριτικές και επιστολές σχετικά με την πρώτη έκδοση». Ήταν μάλιστα αρκετά τυχερός, διότι ευτύχησε να ζήσει ενενήντα χρόνια και να παρατηρήσει ως αυτόπτης μάρτυρας τις *συνταρακτικές* εξελίξεις του μεγαλύτερου μέρους του 20^{ου} αιώνα, που ανέτρεψαν τις συνέχειες και όποιες βεβαιότητες μπορούσε να αποδέχεται μέχρι τότε ο ιστορικός και η σύγχρονη κοινωνία του. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, παρατηρώντας τις ανατροπές που είχαν επιφέρει οι παγκόσμιοι πόλεμοι και οι επαναστάσεις του 20^{ου} αιώνα, αντιλαμβάνονταν και ο ίδιος με διαφορετικό τρόπο τη σημασία τους από ό,τι στην αρχή της «ανησυχητικής εποχής» του Κένεντυ. Η αιτία ήταν «ότι η σχετικότητα της επιστημονικής γνώσης είναι πολύ μεγαλύτερη από ό,τι πίστευε νωρίτερα», και επίσης η διαπίστωσή του ότι ο χρόνος και ο τόπος ως αφετηρίες της έρευνας επηρεάζουν επίσης σημαντικά «τη θεωρία και την πρακτική» του ιστορικού (Carr, 1999: 203). Σχεδίαζε, λοιπόν, να περιλάβει στη δεύτερη έκδοση ζητήματα που είχε αγνοήσει ή είχε καλύψει ανεπαρκώς το 1961 και επίσης να προσθέσει και άλλα ζητήματα προκειμένου να ενισχύσει ή και να αναθεωρήσει κάποια από τα αρχικά επιχειρήματά του και τις παλιότερες απόψεις του. Ενδεχομένως θα ξαναέγραφε «σχεδόν από την αρχή» κάποιες από τις ομιλίες του, αλλά τελικά πρόλαβε να ετοιμάσει μόνο τον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης (Carr, 1999: 197).

Οι διαλέξεις του Καρ με τον γενικό τίτλο *Τι είναι Ιστορία* αποδεικνύουν περίτρανα ότι η ιστορία αλλάζει και εξελίσσεται παράλληλα με την κοινωνία του ιστορικού –η διαπίστωση αυτή θα απασχολήσει σε αρκετά από τα σημεία αυτού του βιβλίου. Ο ιστορικός από την πλευρά του, έχοντας γνώση αυτής της αδιάκοπης αλλαγής, είναι μάλλον αναγκαίο να την αποδέχεται, όπως ακριβώς θα πρέπει να αποδέχεται και την κριτική του έργου του από τους συγχρόνους του. Σύμφωνα με τη σημαντικότερη διαπίστωσή μας μέχρι το σημείο αυτό, η ιστορία είναι χωρίς αμφιβολία μια επιστήμη. Είναι όμως πιθανό μια επιστήμη να μην καταλήγει

¹² Το βιβλίο του Καρ που θα αναφερθεί σε αρκετά κεφάλαια αυτού του βιβλίου, εκδόθηκε για πρώτη φορά στην αγγλική γλώσσα το 1961 από τις εκδόσεις Macmillan. Περιλαμβάνει, όπως αναφέρθηκε, τις έξι διαλέξεις που έδωσε ο Καρ στη Σχολή Τρίνιτυ του Πανεπιστημίου Κέμπριτζ από τον Ιανουάριο έως το Μάρτιο του 1961. Η μετάφρασή του στην ελληνική γλώσσα που χρησιμοποιείται εδώ, είναι η δεύτερη που επιχειρήθηκε, και στηρίζεται στη δεύτερη έκδοση του βιβλίου του Καρ, την οποία προετοιμάζε ο ίδιος επί δεκαετίες αλλά δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει. Δημοσιεύθηκε μια πενταετία μετά το θάνατό του με επιμέλεια του Ντέιβις (R.W. Davis, 1925-), ο οποίος συνέγραφε και το επιλογικό κείμενο.

σε «οριστικά» πορίσματα; Είναι γεγονός ότι το τελευταίο ερώτημα προστέθηκε αρκετά νωρίς στη μεγάλη λίστα των ζητημάτων που τροφοδότησαν τις συζητήσεις και φυσικά τις αντιπαραθέσεις των ιστορικών. Όσο κι αν μας προκαλεί έκπληξη, ο πρώτος που εξέφρασε την ανησυχία ότι είναι αδύνατο να παραχθεί «οριστική ιστορία», ήταν ο αρκετά προοδευτικός και ένθερμος υποστηρικτής της επιστημονικής ιστορίας, Τζον Άκτον, ο επιμελητής, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, της πρώτης *Σύγχρονης Ιστορίας* του Κέιμπριτζ. Βέβαια, ο ίδιος περιόρισε αυτό το υποτιθέμενο πρόβλημα στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα που θα κάλυπτε η *Σύγχρονη Ιστορία*, και υπαινισσόταν επίσης ότι επρόκειτο για πρόβλημα αποκλειστικά της δικής του γενιάς –ίσως επειδή θεωρούσε πως ήταν η πρώτη γενιά που αποτόλμησε να μελετήσει σε βάθος την τόσο σύγχρονη ιστορία της.¹³ Στο σημείο αυτό θα ακολουθήσουμε την παρότρυνση του Καρ και θα προσπαθήσουμε να «κατανοήσουμε» πρώτα τον ιστορικό –στην περίπτωση αυτή τον Άκτον– και έπειτα θα μελετήσουμε τις απόψεις του. Έτσι, θα έχουμε την ευκαιρία να προσεγγίσουμε σε βάθος τις ανησυχίες και τις ανασφάλειες που είναι πιθανό να έχουν κληρονομήσει από το παρόν τους οι κατά καιρούς πρωταγωνιστές του επιστημονικού διαλόγου για τη θεωρία και την πρακτική της ιστορικής επιστήμης και επίσης θα παρουσιάσουμε έναν από τους μεγαλύτερους «φόβους» του ιστορικού: τη μελέτη της σύγχρονης εποχής του.

Είναι προφανές ότι ο Άκτον δεν συμφωνούσε με τους περισσότερους ιστορικούς της γενιάς του που θεωρούσαν ασφαλέστερα ερευνητικά πεδία την αρχαία και τη μεσαιωνική εποχή, εξαιτίας της χρονικής απόστασης που χώριζε αυτές τις εποχές από το παρόν τους. Κατά τη γνώμη του, άλλωστε, το πρόβλημα δεν ήταν θεωρητικό αλλά μόνο πρακτικό: για τα τόσο πρόσφατα γεγονότα ήταν ακόμη ελάχιστο και απολύτως ανεπαρκές το τεκμηριωτικό υλικό στο οποίο είχαν πρόσβαση οι ιστορικοί. Στην πραγματικότητα, όμως, το πρόβλημα που έθιγε, παραπέμπει σε ένα σοβαρό θεωρητικό ζήτημα της ιστορίας, που δεν απασχόλησε μόνο τη γενιά του: ποια είναι δηλαδή τα όρια της γνώσης μας για το παρελθόν ή με απλούστερα λόγια ποιο τμήμα του παρελθόντος μας αποκαλύπτουν οι πηγές, ώστε να παράγουμε μια «οριστική» ιστορία; Είναι γνωστό ότι ο Άκτον είχε μελετήσει τη σύγχρονη εποχή του. Ξεκίνησε από την καθοριστική, κατά την άποψή του, τομή του 15^{ου} αιώνα και στην τρίτη σειρά των διαλέξεων του στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ –που προκάλεσαν εξαιρετικά θετικές εντυπώσεις– έφτασε μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση και τους Ναπολεόντειους πολέμους. Σε αυτές τις διαλέξεις, εξήγησε στους ακροατές του πόσο επηρέασαν το ξέσπασμα της Επανάστασης οι καταχρήσεις και η χρεωκοπία του παλαιού καθεστώτος, και κατέληξε μάλιστα στο συμπέρασμα ότι αρκετά από τα αιτήματα των επαναστατών ήταν νόμιμα. Ανέλυσε επίσης τις ομοιότητες που παρατηρούσε στην άσκηση της εξουσίας των επαναστατών και των ιθυνόντων του παλαιού καθεστώτος: αμφότεροι είχαν χρησιμοποιήσει, τα ίδια μέσα για την επιβολή τους, όπως σχολίαζε, ξεκινώντας από τον συγκεντρωτισμό και καταλήγοντας στις δολοφονίες των αντιπάλων τους ή και στην τρομοκρατία (Dalberg-Acton, 1910). Ο Άκτον, επομένως, δεν συγκαταλεγόταν στους κατά παράδοση συντηρητικούς της εποχής του. Αντίθετα, ήταν υπέρμαχος της ελευθερίας, με το ειδικά περιεχόμενο που προσέδιδε ο ίδιος στον όρο, και, παρότι ξεκίνησε την πανεπιστημιακή του καριέρα στα τελευταία χρόνια της ζωής του, μπορεί να υποστηριχθεί ότι με το έργο του συνέβαλε στον εμπλουτισμό της ιστορικής θεωρίας. Στις οδηγίες του, για παράδειγμα, προς τους συγγραφείς του τόμου της *Σύγχρονης Ιστορίας* που εστιαζόταν στην Γαλλική Επανάσταση, επεσήμανε την ανάγκη να αποσιωπηθούν τυχόν εθνικιστικές ή άλλες προσηλώσεις, ώστε η ανάλυση, για παράδειγμα, της μάχης του Βατερλώ να ικανοποιεί Γάλλους, Γερμανούς, Δανούς, Άγγλους και κάθε άλλης εθνικότητας ιστορικούς. Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε, λοιπόν, το γεγονός ότι ο ίδιος άνδρας επέμενε πως η «ολοκληρωμένη» ιστορία είναι «οριστική» και χαρακτηρίζεται από «βεβαιότητες». Τι μπορεί να σημαίνει τελικά ο όρος «οριστική ιστορία» ή γενικότερα «οριστική επιστήμη»;

Ας μη λησμονούμε επίσης ότι ο Άκτον ήταν ένας ιστορικός που αγωνίστηκε πριν από τον Μπέρι για να καταδείξει την επιστημονική υπόσταση της ιστορίας. Όπως ήδη φάνηκε, τόλμησε να πραγματευτεί περι-

¹³ Βλ. την επιστολή του Άκτον (Οκτώβριος 1896), στο *The Cambridge Modern History: An Account of Its Origins, Authorship and Production*, 1907: 12.

πλοκα, ευαίσθητα και δυσερμήνευτα θέματα αλλά μάλλον προβληματίστηκε, όταν συνειδητοποίησε ότι δεν κατέληξε σε βεβαιότητες και ακλόνητα συμπεράσματα, όπως προφανώς προσδοκούσε –αντίθετα, βρέθηκε ενώπιον ενός μεγάλου πλήθους αναπάντητων ερωτημάτων. Επιπλέον, ως ιστορικός της εποχής του, δεν έκρυβε τον ενθουσιασμό του για την αξιοσημείωτη μεταβολή της πολιτικής αρκετών ευρωπαϊκών κυβερνήσεων απέναντι στην ιστορία και το έργο του ιστορικού: τόνιζε, για παράδειγμα, με ενθουσιασμό ότι διάφορες κυβερνήσεις ενθάρρυναν και χρηματοδοτούσαν τη δημοσίευση αρχείων. Παράλληλα, όμως, εξέφραζε την αισιοδοξία του ότι, χάρη στην εντυπωσιακή αύξηση των ελεύθερα προσβάσιμων πια ιστορικών πηγών, θα πολλαπλασιάζονταν και οι βεβαιότητες της ιστορικής γνώσης. Σε κάποια επιστολή του μάλιστα προς την εκδοτική επιτροπή της *Σύγχρονης Ιστορίας του Κέιμπριτζ* ανέφερε ότι, αφού «όλες» σχεδόν οι διαθέσιμες πληροφορίες του παρελθόντος ήταν πια προσιτές, ο ιστορικός θα μπορούσε να δώσει λύσεις σε όλα τα προβλήματα και απαντήσεις σε όλα τα ερωτήματα.¹⁴ Αυτή ήταν άραγε μια ρομαντική ή ακόμη και ουτοπική παραδοχή ενός ιστορικού που προσδοκούσε τα όρια της ανάπτυξης της επιστήμης του να είναι απεριόριστα; Αν απαντήσουμε καταφατικά, τότε θα πρέπει να τονίσουμε ότι αυτή η παραδοχή συνδέει στενά τον Άκτον με πολλούς προγενέστερους από αυτόν και με εξίσου πολλούς μεταγενέστερους ιστορικούς. Παρά τις σημαντικές εξελίξεις στη θεωρία και φιλοσοφία της ιστορικής επιστήμης που θα παρουσιάσουμε στα επόμενα κεφάλαια, ακόμη και στα μέσα του 20^{ου} αιώνα –ίσως και αργότερα– πολλοί διακεκριμένοι ιστορικοί και πανεπιστημιακοί δάσκαλοι σε διάφορα κράτη της Ευρώπης και του υπόλοιπου κόσμου προσπαθούσαν να ανακαλύψουν «οριστικές» ερμηνείες, γιατί προφανώς αισθάνονταν επιστημονικά ανασφαλείς –όπως και ο Άκτον– καθώς αναλογίζονταν ότι οι πηγές τους προσφέρουν ελάχιστες γνώσεις για το παρελθόν που προσπαθούν να ερμηνεύσουν. Για να καλύψουν αυτήν ακριβώς την ανασφάλειά τους, αναζητούσαν νέες πηγές και θεωρούσαν ισχυρό κίνητρο για την έναρξη μιας έρευνας και τη συγγραφή μιας μονογραφίας την «ανακάλυψη» ενός άγνωστου ή μέχρι τότε χαμένου αρχείου. Αλλά ο ιστορικός δεν είναι αρχαιολόγος που επιδιώκει να φέρει στο φως κάποιο τμήμα του θαμμένου παρελθόντος ούτε τα όρια της ανάπτυξης της επιστήμης του μπορούν να διευρυνθούν από νέα ευρήματα (βλ. σχετικά κεφάλαια 2-5).

Σε αυτήν την ανησυχία ή της προσδοκία τους να δημιουργήσουν την «οριστική» και μη ανατρέψιμη ιστορία, θα απαντούσαμε σήμερα ότι πολλές επιστήμες –μάλλον οι περισσότερες– εξελίσσονται καθώς αναιρούν παλιότερες διαπιστώσεις τους. Σε μεγάλο βαθμό δηλαδή αυτό-αναθεωρούνται χωρίς να απειλείται η επιστημονική αξία τους.¹⁵ Αυτό ακριβώς ισχύει και για την ιστορία, απαντούσε με αυστηρότητα πενήντα πέντε χρόνια περίπου μετά τον θάνατο του Άκτον, ο καθηγητής Ιστορίας Τζορτζ Κλαρκ (George Clark, 1870-1979), που τον διαδέχθηκε στην επιμέλεια της έκδοσης της *Νέας Σύγχρονης Ιστορίας του Κέιμπριτζ*. Όχι μόνο δεν υπάρχει «οριστική ιστορία», εξηγούσε ο Κλαρκ. Οι ιστορικοί, ή τουλάχιστον πολλοί εξ αυτών, γνωρίζουν ότι «ολόκληρη η ιστορία είναι σύγχρονη», και επειδή «θεωρούν αναμενόμενο ότι το έργο τους θα ξεπεραστεί ξανά και ξανά», δεν περιμένουν τη λύτρωσή τους από τις πηγές –που ούτως ή άλλως δεν θα μπορούσαν να τους λυτρώσουν (Clark, 1957: xix και xxiv). Είναι εκ των προτέρων βέβαιο ότι οι πηγές δεν θα αποκαλύψουν στον ιστορικό την «αληθινή ιστορική πραγματικότητα» που ονειρεύεται, αφενός, γιατί η έννοια του «αληθινού» ταυτίζεται με αυτή της «πραγματικότητας» και αφετέρου, διότι οι ορισμοί αμφότερων στα ερμηνευτικά λεξικά όλων των εθνικών γλωσσών δεν είναι εφαρμόσιμοι στην καθημερινή πράξη. Η «αλήθεια» είναι η «πραγματικότητα», δηλαδή «το σύνολο των υπαρκτών πραγμάτων, καταστάσεων ή συνθηκών» ή με άλλα λόγια «ο αντικειμενικός κόσμος όπως υπάρχει και γίνεται αντιληπτός» από ανθρώπους που δεν χρησιμοποιούν τη φαντασία τους και προφανώς ούτε τη λογική τους –αφού και αυτή θα τους οδηγήσει σε προσωπικές αντιλήψεις περί της αλήθειας ή πραγματικότητας.

¹⁴ Για μια αναλυτική παρουσίαση των απόψεών του μετά το διορισμό του στην έδρα του «βασιλικού» καθηγητή, βλ. Fitzsimons, 1983: 201-206. Βλ. επίσης Mathew, 1946· Himmelfarb, 1952· Mathew, 1968· Schuettinger, 1976.

¹⁵ Εντυπωσιακή είναι η παραδοχή του διάσημου αστροφυσικού Στίβεν Χόκινγκ (Stephen Hawking, 1942-) μέσω του ηθοποιού που τον υποδύεται στην πρόσφατη κινηματογραφική ταινία *Η θεωρία των πάντων* (*The Theory of Everything*, 2014) ότι ο ίδιος πέτυχε μια νέα επιστημονική ανακάλυψη, επειδή διέψευσε την προηγούμενη.

Ο Τζορτζ Κλαρκ ξεκίνησε την ακαδημαϊκή καριέρα του στην Οξφόρδη το 1919 και το 1931 εκλέχθηκε καθηγητής οικονομικής ιστορίας. Το 1943 διορίστηκε «βασιλικός» καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ και το 1947 επέστρεψε στην Οξφόρδη. Ανέλαβε την επιμέλεια των σειρών της *Ιστορίας της Αγγλίας της Οξφόρδης*, στην οποία συνέβαλε με το γνωστό άρθρο του «The Late Stuarts» (1934), και της *Νέας Σύγχρονης Ιστορίας του Κέιμπριτζ*. Στο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται πολλές σημαντικές μελέτες όπως: *Science and Social Welfare in the Age of Newton* (1937), *Guide to English Commercial Statistics, 1696-1782* (1937), *The Wealth of England* (1946), *Early Modern Europe* (1957), *War and Society in the Seventeenth Century* (1958) κ. ά. Υπήρξε επίσης δύο φορές *editor* του περιοδικού *English Historical Review* και τιμήθηκε με πολλούς τίτλους και βραβεία κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του.

Η ιστορία, λοιπόν, μπορεί να οριστεί, όπως πρότεινε άλλος διαπρεπής ιστορικός, ως μια «αναπαράσταση στον νου του ιστορικού του συστήματος σκέψης του οποίου την ιστορία μελετά» (Collingwood, 1946). Είναι δηλαδή το αποτέλεσμα της διανοητικής διεργασίας, μέσω της οποίας μπορεί ο ιστορικός να φανταστεί αφενός τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονταν οι άνθρωποι της εποχής που εξετάζει και αφετέρου τον τρόπο της σκέψης των λίγων που δημιουργήσαν τις πηγές του (βλ. σχετικά κεφάλαιο 2) –εν κατακλείδι, ίσως είναι το αποτέλεσμα της επιτυχίας του να διαχωρίσει αυτούς τους τρόπους. Επομένως, «η έρευνα δείχνει να είναι ατέρμονη», κανένα θέμα δεν εξαντλείται μετά την ολοκλήρωση ενός ή περισσότερων ιστορικών έργων και κάθε έρευνα ξεκινά από το παρόν του ιστορικού, και έτσι στηρίζεται σε ερωτήματα που ανανεώνονται και εμπλουτίζονται διαρκώς. Αν τελικά «ο ιστορικός που ζει, όπως οφείλει, στο παρόν, δεν μπορεί να ενσωματώσει το παρελθόν στο δικό του παρόν, τότε δεν μπορεί να γνωρίζει το παρελθόν ούτε μπορεί να γράψει σχετικά με αυτό κάτι που να είναι αληθινό ή κατανοητό από τους συγχρόνους του» (Clark, 1957). Με απλούστερα λόγια η απουσία «οριστικής» και «αμετάβλητης» ιστορίας δεν οφείλεται στο ιστορικό παρελθόν –το οποίο ούτως ή άλλως δεν αλλάζει– ούτε όμως στις πηγές που ούτως ή άλλως αποκαλύπτουν τη δική τους αλήθεια. Οφείλεται στο γεγονός ότι οι ιστορικοί κάθε γενιάς ερευνούν το παρελθόν σύμφωνα με τις αντιλήψεις που επικρατούν στο παρόν τους. Όπως προσέθετε ο Καρ, η απάντηση στο ερώτημα *τι είναι ιστορία*, «συνειδητά ή ασυνείδητα, αντικατοπτρίζει τη θέση μας στον χρόνο και αποτελεί μέρος της απάντησής μας στο γενικότερο ερώτημα πώς βλέπουμε την κοινωνία στην οποία ζούμε» (Carr, 1999: 17).

Ο ιστορικός, όπως δεν είναι δικαστής (Knowles 1955: 19), δεν είναι λογοτέχνης ούτε ποιητής, παρά το γεγονός ότι η ιστορία «είναι η μόνη επιστήμη που έχει την περιέργη τύχη να απαιτούν από αυτήν να είναι ταυτόχρονα και τέχνη»,¹⁶ καθώς επίσης να είναι αντικειμενική, αληθινή, πειστική, οριστική, διδακτική, ίσως και διασκεδαστική, αλλά γιατί όχι και μαγική. Τελικά, λόγω του ειδικού αντικειμένου που θεραπεύει η ιστορία όσο και εξαιτίας της παραγωγής της ανάμεσα στο παρόν του ιστορικού, στο αντίστοιχο παρόν των προγενέστερων ιστορικών και στο ιστορικό παρελθόν, αποκτά μια ιδιαίτερη θέση μεταξύ των επιστημών. Για πολλούς, κυρίως μη ειδικούς και φιλόστορες, παραμένει ακόμη και σήμερα μια άγνωστη και αμφισβητήσιμη επιστήμη ως προς την επιστημονική δεοντολογία της, τη χρησιμότητα και τους στόχους της. Είναι βέβαιο ότι οι συζητήσεις για την επιστημονική υπόστασή της δεν ξεκίνησαν ούτε ολοκληρώθηκαν στην αυγή του 20^{ου} αιώνα: όταν δηλαδή ο Μπέρι αισθανόταν τυχερός που παρακολουθούσε την προοδευτική ωρίμανση της επαναστατικής μεταμόρφωσης της ιδέας για την ιστορία, που, κατά τη γνώμη του, δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί (1903: 23-25), ο Φερθ πάσχιζε να οργανώσει με επιστημονικό τρόπο τις ιστορικές σπουδές της Οξφόρδης, ο Τρεβέλιαν ασκούσε κριτική σε όλους για τους δικούς του λόγους. Ήδη φάνηκε ότι ο επιστημονικός διάλογος για την ιστορία δεν έχει τέλος· και προφανώς δεν υπάρχει «οριστική ιστορία», όπως δεν υπάρχουν οριστικές απαντήσεις που να ικανοποιούν όλους τους ανθρώπους σε όλες τις κοινωνίες και όλες τις εποχές.

¹⁶ Για την άποψη αυτή, την οποία εξέφρασε ο Πρώσος ιστορικός Γιόχαν Γκούσταβ Ντρώυζεν (Johann Gustav Droysen, 1808-1884), βλ. Evans, 2009: 49· Shouthead, 1995.

Βιβλιογραφία

- Acton, John Emerich Edward Dalberg. (1910). *Lectures on the French Revolution*, Επιμ. John Neville Figgis & Reginald Vere Laurence. London: Macmillan.
- Andersen, Kirsti & Henk J. M. Bos. (2006). Pure Mathematics. Στο Katharine Park & Lorraine Daston (Επιμ.), *The Cambridge History of Science*, τ. 3: *Early Modern Science* (σσ. 696-723). Cambridge: Cambridge University Press.
- Atkinson, Dwight. (1993). *Scientific Discourse in Sociohistorical Context: The Philosophical Transactions of the Royal Society of London, 1675-1975*. Mahwah, NJ.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Barton, Keith C. & Linda S. Levstik. (2008). *Διδάσκοντας ιστορία για το συλλογικό αγαθό*, μτφρ. Αφροδίτη Θεοδωρακάκου. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Bloch, Marc. (1994). *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, μτφρ. Κώστας Γαγανάκης. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- Bowler, Peter J. & Iwan Rhys Morus. (2014). *Η ιστορία της νεότερης επιστήμης*, μτφρ. Βαρβάρα Σπυροπούλου. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Brockliss, Laurence. (2003). Science, the Universities and Other Public Spaces. Teaching Science in Europe and in the Americas. Στο Roy Porter (Επιμ.), *The Cambridge History of Science*, τ. 4: *Eighteenth-century Science* (σσ. 44-86). Cambridge, Cambridge University Press.
- Bury, J. B.. (1903). *An Inaugural Lecture delivered in the Divinity School Cambridge on January 26, 1903*. Cambridge: University Press of Cambridge.
- Cannadine, David. (2007). Εισαγωγή. Στο David Cannadine (Επιμ.), *Τι είναι ιστορία σήμερα;* μτφρ. Κώστας Αθανασίου (σσ. 9-22). Αθήνα: εκδ. Νήσος.
- Carr, E. H. (1999). *Τι είναι ιστορία; Σκέψεις για τη θεωρία της ιστορίας και το ρόλο του ιστορικού*, μτφρ. Αντρέας Παππάς. Αθήνα: Γνώση.
- Carson, Hampton. (1940). *A History of the Historical Society of Pennsylvania*, 2 τ. Philadelphia: Historical Society of Pennsylvania.
- Clark, George (1957). General Introduction: History and the Modern Historian. Στο *The New Cambridge Modern History*, τ. 1: *The Renaissance, 1493-1520* (σσ. xiii-xxxvi). Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, John Willis. (1904). *Endowments of the University of Cambridge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collingwood, R. G.. (1946). *The Idea of History*, New York: Oxford University Press.
- Donahue, William (2006). Astronomy. Στο Katharine Park & Lorraine Daston (Επιμ.), *The Cambridge History of Science*, τ. 3: *Early Modern Science* (σσ. 564-595). Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, Richard. (2009). *Για την υπεράσπιση της ιστορίας*, μτφρ. Λυδία Παπαδάκη. Αθήνα, Σαββάλας.
- Feldner, Heiko. (2003). The New Scientificity in Historical Writing around 1800. Στο Stefan Berger, Heiko Feldner & Kevin Passmore (Επιμ.), *Writing History: Theory and Practice* (σσ. 3-22). London: Arnold.
- Firth, Charles H.. (1905). *A Plea for the Historical Teaching of History. An Inaugural Lecture delivered on November 9, 1904*, 2η Έκδοση. Oxford: Clarendon Press.
- Fitzsimons, M.A., (1993). *The Past Recaptured*. Notre Dame & London: University of Notre Dame Press.

- Harrison, Robert, Aled Jones & Peter Lambert. (2004). The Institutionalisation and Organisation of History. Στο Peter Lambert & Phillipp Schofield (Επιμ.), *Making History. An Introduction to the History and Practices of a Discipline* (σσ. 9-25). London & New York: Routledge.
- Himmelfarb, Gertrude. (1962). *Lord Acton: A Study in Conscience and Politics*. Chicago: Chicago University Press.
- Kellner, Hans. (2013). The Return of Rhetoric. Στο Nancy Partner & Sarah Foot (Επιμ.), *The Sage Handbook of Historical Theory* (σσ. 148-162). London: Sage.
- Kenyon, John (1984). *The History Men: The Historical Profession in England since the Renaissance*. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
- Knowles, David. (1963). *The Historian and Character and Other Essays*. Cambridge: University of Cambridge.
- Lambert, Peter. (2003). The Professionalization and Institutionalization of History. Στο Stefan Berger, Heiko Feldner & Kevin Passmore (Επιμ.), *Writing History: Theory and Practice* (σσ. 42-60). London: Arnold.
- Lamont, William (επιμ.). (1998). *Historical Controversies and Historians*. London: UCL Press.
- Latour, Bryno. (1998). *The Pasteurization of France*, μτφρ. στην αγγλική γλώσσα Alan Sheridan & John Law. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Marwick, Arthur. (1985). *Εισαγωγή στην ιστορία*, μτφρ. Κρίστη Τρίγκου. Αθήνα: εκδ. Π. Κουτσύμπος (Ανοικτό Πανεπιστήμιο της Αγγλίας).
- Mathew, David. (1946). *Acton: The Formative Years*. London: Eyre and Spottiswoode
- Mathew, David. (1968). *Lord Acton and His Times*. London: Eyre and Spottiswoode.
- McClellan III, James. (2003). Scientific Institutions and the Organization of Science. Στο Roy Porter (Επιμ.), *The Cambridge History of Science*, τ. 4: *Eighteenth-century Science* (σσ. 87-106). Cambridge: Cambridge University Press.
- Noiriel, Gérald. (2005). *Τι είναι η σύγχρονη ιστορία*; μτφρ. Μαρία Κορασίδου. Αθήνα: Gutenberg,
- Offenstadt, Nicolas, Grégory Dufaud & Hervé Mazurel. (2007). *Οι λέξεις του ιστορικού. Έννοιες-κλειδιά στη μελέτη της ιστορίας*, μτφρ. Κωστής Γκότσινας. Αθήνα: Κέδρος.
- Park, Katharine & Lorraine Daston. (2006). Introduction: The Age of the New. Στο Katharine Park & Lorraine Daston (Επιμ.), *The Cambridge History of Science*, τ. 3: *Early Modern Science* (σσ. 1-20). Cambridge: Cambridge University Press.
- Porter, Roy (Επιμ.). (2003). *The Cambridge History of Science*, τ. 4: *Eighteenth-century Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Porter, Theodore M. & Dorothy Ross. (2003). Introduction: Writing the History of Social Science. Στο Theodore M. Porter και Dorothy Ross (Επιμ.), *The Cambridge History of Science*, τ. 7: *The Modern Social Sciences* (σσ. 1-10). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schuettinger, Robert L. (1976). *Lord Acton: Historian of Liberty*. La Salle: Illinois, Open Court Publishing Co.
- Searby, Peter. (1997). *A History of the University of Cambridge*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 3 τ.
- Shapin, Steven. (2006). The Man of Science. Στο Katharine Park & Lorraine Daston (Επιμ.), *The Cambridge History of Science*, τ. 3: *Early Modern Science* (σσ. 179-191). Cambridge: Cambridge University Press.
- Shea, William R. & Mariano Artigas. (2003). *Galileo in Rome: The Rise and Fall of a Troublesome Genius*. New York: Oxford University Press.

- Shouhard, Robert (1995). *Droysan and the Prussian School of History*. Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Soffer, Reba N. (1994). *Discipline and Power: The University, History and the Making of an English Elite, 1870-1930*. Stanford CA.: Stanford University Press.
- Stern, Fritz. (1972). Introduction. Στο Fritz Stern (Επιμ.), *The Varieties of History: From Voltaire to the Present* (σσ. 11-34). New York: Vintage Books eds.
- Stimson, Dorothy. (1948). *Scientists and Amateurs: A History of the Royal Society*. New York: H. Schuman ed.
- The Cambridge Modern History: An Account of Its Origins, Authorship and Production*. (1907). Cambridge: Cambridge University Press.
- The Oxford University Calendar*. (1827). London: Oxford.